

MAREK OSMAŁEK ^{a, @}

 0009-0002-8462-957X

^a Gostynińskie Towarzystwo Kulturalno-Naukowe, ul. Zamkowa 31, 09-500 Gostynin, mazowieckie, PL

[@] Erebus@Poczta.ONet.PL

PARAFIE WIELOPLEBAŃSKIE NA KUJAWACH W OKRESIE ŚREDNIOWIECZA I ODRODZENIA

Słowa kluczowe: parafia wieloplebańska, współpleban, mansjonarz, diecezja włocławska, średniowiecze, prawo patronatu.

Streszczenie: W czasach średniowiecza w niektórych parafiach występowało zjawisko kilku proboszczów w jednej parafii. Pierwsza, udokumentowana, źródłowa wzmianka o takiej praktyce pojawiła się w 1326 r. Od XV wieku władze kościelne zaczęły znosić wieloplebańskie obsady. Proces ten zakończył się w XVI wieku. Artykuł jest próbą charakterystyki parafii wieloplebańskich w południowej części ówczesnej diecezji włocławskiej – wyłącznie na Kujawach, bez Pomorza Gdańskiego.

W okresie średniowiecza na ziemiach polskich można zaobserwować wśród niektórych parafii zjawisko występowania kilku plebanów jednocześnie w jednym parafialnym kościele. Źródła historyczne wskazują, iż precedens ten miał miejsce przede wszystkim w diecezji krakowskiej (27 przypadków)¹, ale również w archidiecezji gnieźnieńskiej (3 przypad-

---

MGR MAREK OSMAŁEK (1973–). Mgr: historia, 1997 (KUL, Lublin). Zainteresowania naukowe: historia regionalna, historia Kościoła.

¹ Były to: Brzezine, Chroberz, Chrzanów, Gołąb, Imielno, Jaroszyn, Kije, Koniusza, Korczyn Stary, kościół pw. św. Jakuba na Kazimierzu, kościół pw. Wszystkich Świętych w Krakowie, Książ Wielki, Łęczna, Michałów, Mieronice, Morawica, Mstyczów, Niedźwiedz, Oświęcim, Pałeczna, Przeclaw, Ruszcza, Sędziszów, Stopnica, Szaniec, Tezyca i Żarki.

ki)² i w diecezji włocławskiej (5 przypadków). Było to zjawisko niezwykle rzadkie, występujące właściwie przede wszystkim w średniowieczu i miało charakter raczej lokalny. Należy podkreślić, że owi współplebani – jeśli można ich tak nazwać – pełnili również zwyczajową opiekę duszpasterską, udzielali sakramentów, odprawiali msze święte, głosili kazania, administrowali parafią, strzegli moralności parafian, pobierali świętopietrze oraz uiszczali dziesięcinę. Niniejszy szkic dotyczyć będzie funkcjonowania tychże parafii wieloplebańskich, ale jedynie w diecezji włocławskiej i to tylko jej południowej części (bez Pomorza Gdańskiego), a więc wyłącznie na Kujawach³.

Spróbujemy podjąć próbę charakterystyki kościołów wieloplebańskich, pokazania czym owe kościoły wyróżniały się na tle innych. W następnej kolejności zwrócimy uwagę na przyczyny powstania takich parafii. Spróbujemy scharakteryzować to wyjątkowe zjawisko, próbując wyjaśnić, jakie były okoliczności i uwarunkowania jego istnienia oraz kiedy dokładnie i w jakich okolicznościach zanikło. Choć fakt występowania wieloplebańskiej obsady na tym terenie można źródłowo stwierdzić dopiero w XIV stuleciu, to jednak niejednokrotnie będziemy odnosić się do wcześniejszego okresu (XI–XIII w.), bardzo ważnego dla genezy opisywanych parafii. Na końcu spróbujemy na podstawie źródeł, zwłaszcza średniowiecznych, wysondować stanowisko władzy kościelnej wobec tej sytuacji. Czy było ono określane jednoznacznie negatywne, czy miało ono wpływ na to, że parafie z wieloplebańską obsadą z czasem uległy stopniowej likwidacji. Niekiedy z braku informacji trzeba będzie odwoływać się przez analogię do sytuacji w podobnych kościołach funkcjonujących w innych diecezjach. Wszystko to będzie konieczne, aby w możliwie pełny sposób zrozumieć i wyjaśnić ten swoisty fenomen w strukturze kościelnej w średniowieczu.

W diecezji włocławskiej można dopatrzeć się istnienia pięciu parafii z kilkusobową obsadą plebańską. Są to Kościelec pod Inowrocławiem, Kościelna Wieś niedaleko Brześcia Kujawskiego, Płonkowo, Piotrków Kujawski i Służewo. Pierwsze dane na ten temat pochodzą ze spisów dzie-

---

² Występowało to w parafiach: Uniejów (pleban wiejski i miejski), Łekno koło Wągrowca (dwóch proboszczów) oraz Chełmo koło Radomska (trzech proboszczów) – *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej Jana Łaskiego* (LB), wyd. J. Łukowski, Gniezno 1880–1881, t. 1, s. 339–340, 105–106, t. 2, s. 200–206.

³ Źródła nie wskazują, aby w pomorskiej części diecezji znajdowały się parafie z kilkoma plebanami.

sięciny papieskiej z 1326 r.⁴ Są to zazwyczaj bardzo skromne informacje w rodzaju: *Item Martinus antiquor, plebanus ecclesie de Plemicow [...] Item Martinus minor, plebanus ecclesie de Plemicow*⁵. Proboszczowie określani są mianem *plebanus* lub *complebanus*, *conplebanus*, *altero plebanus*, *alter rector* lub *rector medietatis ecclesie* albo też *plebanus medietatis ecclesie* i *plebanus alterius medietatis eiusdem ecclesie*. Niestety źródła ograniczają się jedynie do stwierdzenia i wymienienia z imienia samych proboszczów i nie informują nas, kiedy w wyżej wymienionych parafiach pojawiły się wieloplebańskie obsady. Można więc tylko ustalić, że w pierwszej połowie XIV wieku w Kościelcu było aż czterech proboszczów (Piotr, Herman, Wenzeslaus – Waclaw, Friczco)⁶, w pozostałych natomiast po dwóch, w Kościelnej Wsi (Albert, Piotr)⁷, Piotrkowie Kujawskim (Piotr, Sulco)⁸ i Płonkowie (dwóch Marcinów)⁹. W przypadku parafii Służewo spisy dziesięciny nie wspominały o obecności dwóch plebanów¹⁰. Zostali oni wzmiankowani dość przypadkowo i znacznie później, bo pod rokiem 1477 r.¹¹ Byli nimi wówczas Paweł Gorczyca i Jan z Nowej Ziemi. Nie wiadomo, kiedy po raz pierwszy pojawili się tam dwaj proboszczowie, ale z pewnością musiało to nastąpić nie wcześniej niż w drugiej połowie XIV w.

Z wyżej wymienionych parafii dwie, tj. Płonkowo i Kościelec, nie należą obecnie do diecezji włocławskiej. Dlaczego więc bierzemy je pod uwagę? Wszystko wynika z tego, że diecezja włocławska w okresie średniowiecznym w ogóle nie przypominała kształtem dzisiejszej. Nosiła nazwę kujawsko-pomorskiej i obejmowała przede wszystkim rozległe Pomorze Gdańskie oraz stosunkowo niewielkie Kujawy. Stolicą biskupią był Włocławek (po przeniesieniu siedziby z Kruszwicy w latach 1097–1123). Taki stan rzeczy istniał aż do 1818 r., kiedy to bullą papieską Piusa VII *Ex imposita nobis* diecezję pozbawiono wszystkich parafii, które znalazły się w zaborze pruskim oraz na prawym brzegu Wisły, czyli w sumie 186 parafii,

---

⁴ *Monumenta Poloniae Vaticana* (MPV), t. 1–2, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913–1914; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, collecta ab A. Theiner, t. 1, Romae 1860.

⁵ MPV, t. 1, s. 275.

⁶ Tamże, s. 258, 275.

⁷ Tamże, s. 263, 277. W pierwszym zapisie odnotowano tylko jednego plebana, Alberta.

⁸ Tamże, s. 261, 276.

⁹ Tamże, s. 275.

¹⁰ Wymieniono jedynie jednego plebana o imieniu Martinus – MPV, t. 1, s. 266, 278

¹¹ *Kodeks dyplomatyczny Polski* (KDP), t. 2, cz. 1, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1848, nr 78, s. 63.

a w zamian oddano pod jej jurysdykcję 273 parafii z archidiecezji gnieźnieńskiej, 3 z diecezji poznańskiej, 9 z diecezji krakowskiej oraz po jednej z płockiej i wrocławskiej¹². Diecezja przesunęła się wyraźnie na południe, obejmując swym zasięgiem Kalisz i Częstochowę. Nosiła odąd nazwę kujawsko-kaliskiej. Owe radykalne zmiany terytorialne spowodowały, że kujawskie Płonkowo i Kościelec zostały włączone w obręb archidiecezji gnieźnieńskiej. Zagadnienie wieloplebańskości występowało jednak tylko w okresie przedrozbiorowym, a więc w czasie istnienia jeszcze diecezji kujawsko-pomorskiej i w momencie przekazywania tychże parafii pod jurysdykcję Gniezna problem wieloplebańskości już tam nie występował. Kwestie obecności kilku plebanów rozstrzygnęły się w obrębie jurysdykcji wrocławskiej, a i same parafie należą przecież do historycznych Kujaw. Dlatego wszystkie pięć parafii, leżące stosunkowo blisko siebie, traktujemy jako wspólne zagadnienie.

1. Charakterystyka porównawcza parafii

Istotną rzeczą w tym miejscu jest określenie dokładnej przynależności terytorialnej tychże parafii. Z uwagi na to, iż podziały administracyjne ulegały częstym i skomplikowanym zmianom, należy zaznaczyć, że za punkt odniesienia przyjęto granice z XIV–XVI wieku, czyli z okresu, kiedy w pełni ukształtowały się wszystkie szczeble terytorialne. Wiadomo już, że wszystkie miejscowości leżały w diecezji kujawsko-pomorskiej. Spośród trzech jej archidiakonatów, archidiakonat pomorski był całkowicie pozbawiony interesujących nas parafii lub nic na ten temat nie wiadomo. W archidiakonacie kruszwickim znajdowały się: Piotrków Kujawski¹³ (w dekanacie radziejowskim), Płonkowo¹⁴ i Kościelec (w dekanacie inowrocławskim), natomiast w archidiakonacie wrocławskim Kościelna Wieś¹⁵ (dekanat brzesko-kujawski) i Służewo (dekanat raciążecki, a następnie po przeniesieniu siedziby dekanatu w latach 1586–1594 – nieszawski)¹⁶.

¹² Z dawnej diecezji pozostało zaledwie 45 parafii – J. Szymański, *Granice diecezji kujawsko-kaliskiej*, ABMK, 104(2015), s. 311–318.

¹³ Dawniej używano też nazwy Piotrkowo.

¹⁴ Dawniej, do XIX w., stosowano też nazwę Płomykowo lub Płomikowo. W 1642 r. kościół znajdował się w dekanacie gniewkowskim – S. Damałewicz, *Vitae Vladislaviensium Episcoporum*, Kraków 1642, s. 45.

¹⁵ Zwana dawniej Kościół – Kościel.

¹⁶ MPV, t. 1, s. 275–277; *Atlas historyczny Polski. Kujawy i ziemia dobrzyńska w II połowie XVI w.*, cz. 2, red. W. Duży, Warszawa 2021, s. 54–55; W. Kujawski, *Podziały administracyjno-kościelne Kujaw wschodnich (od początku do 1925 r.)*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”,

W przypadku archidiakonatu włocławskiego posłużono się strukturą dekanalną z XVI w., gdyż w XIV w. nie istniał tam jeszcze podział na dekanaty, tak jak to było w przypadku archidiakonatu kruszwickiego¹⁷.

Książęca, a następnie królewska, struktura administracyjna jest bardziej złożona. Pięć opisywanych tutaj parafii znalazło się w dwóch województwach. Kościelna Wieś, Piotrków i Służewo znajdowały się w województwie (ziemi) brzesko-kujawskim, natomiast Kościelec i Płonkowo w województwie inowrocławskim. Struktura kasztelańska jest znacznie trudniejsza do odtworzenia. Strefy ich jurysdykcji pozostają w sferze przypuszczeń. Ogólnie jednak można powiedzieć, że parafie te były objęte działaniem kasztelanii w Brześciu, Inowrocławiu, Radziejowie, a być może również Przepustu (ze względu na położone niedaleko niego Służewo). Granice powiatów – ze względu na późny XVI-wieczny rodowód – nie będą analizowane, aczkolwiek były bardzo podobne do obszarów kasztelańskich¹⁸. Jak więc można zauważyć, interesujące nas parafie koncentrowały się w zachodniej części Kujaw, szczególnie wokół ośrodków w Inowrocławiu i Radziejowie.

Obszary występowania parafii są terenami urodzajnymi, odznaczającymi się wysoką kulturą rolną oraz starym i stosunkowo gęstym osadnictwem¹⁹. Wszystkie parafie leżą na obszarze tzw. Kujaw czarnych, które w okresie średniowiecza zostały szybko wylesione, a cały obszar przechodził okres bardzo dynamicznego rozwoju osadnictwa i znacznego wzrostu gęstości zaludnienia²⁰. To bardzo istotna i charakterystyczna cecha owych kościołów. Tereny te już w X wieku były pozbawione większych kompleksów leśnych, natomiast znajdowały się tam obszary uprawne, wskazujące na istnienie licznych skupisk ludzkich²¹. Dwie miejscowości, mianowicie Kościelec i Piotrków Kujawski leżą w bliskim sąsiedztwie jeziora Gopło, a więc

---

29(2014), s. 16. Służewo w 1642 r. było siedzibą dekanatu – Damałowicz, *Vitae Vladislaviensium Episcoporum*, s. 28, 67; s. 45.

¹⁷ MHDW, t. 19, s. 115 – Kościelna Wieś; s. 117–118 – Służewo.

¹⁸ S. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII–XIII)*, Kraków 1927, [mapa: Mazowsze i Kujawy].

¹⁹ T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958, [mapa Polski w XIV wieku]; J. Mitkowski, *Uwagi o zaludnieniu Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 10(1948), s. 121–130, [mapa].

²⁰ B. Degórska, *Transformacja krajobrazu wschodnich Kujaw w kontekście zmian użytkowania ziemi i osadnictwa (1770–1970)*, Warszawa 2015, s. 9.

²¹ K. Buczek, *Ziemie polskie przed tysiącem lat*, Kraków 1967, [mapa]; T. Ladenberger, *Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*, Lwów 1930, s. 28–29.

w okolicach wczesnośredniowiecznego osadnictwa. Ponadto Kościelna Wieś i Kościelec należą do osad archeologicznych. Opisywane tutaj parafie z wieloplebańską obsadą miały charakter wiejski z wyjątkiem Służewa, który możemy zaliczyć do ośrodka miejskiego²². Osobny przypadek stanowi Kościelec, który do połowy XVI w. funkcjonował jako miasto (*oppidum*), jednak stopniowo podupadał i nie rozwinął się w pełni jako ośrodek miejski²³. Piotrków stał się miastem z nadania króla Augusta III Sasa dopiero w 1738 r., a więc w okresie znacznie późniejszym, kiedy dwóch plebanów tam nie występowało od dawna²⁴. Największą wsią była Kościelna Wieś, która w XVI w. liczyła ponad 200 mieszkańców²⁵.

Równie istotną rzeczą w próbie scharakteryzowania parafii jest określenie ich prawa własności i rodzaju fundacji. Przy tej okazji spróbujemy ustalić w przybliżeniu czas powstania tychże kościołów. Nie dysponujemy żadnym dokumentem fundacyjnym, choć na tym tle zdecydowanie wyróżnia się Piotrków Kujawski. Otóż źródła wizytacyjne podają nawet dokładnie datę założenia świątyni. Według nich kościół i parafię (sic!) erygował tam pierwszy biskup kruszwicki, Lucidus w 980 r.²⁶ Informacja ta – choć mało prawdopodobna – być może zawiera ślady rzeczywistych wydarzeń oraz znaczenia kościoła i choć nie mamy potwierdzenia, żeby świątynia powstała tam jeszcze w X wieku, musi to wskazywać na szczególnie stary ośrodek kościelny. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że najstarszy, zachowany dokument dotyczący Piotrkowa Kujawskiego i istnienia w nim kościoła pochodzi z 29 stycznia 1259 roku, kiedy to proboszcz parafii piotrkowskiej Wincenty (*Vincencius plebanus de Petrcow*) poświadczył swoim podpisem nadanie wsi Zbłąg (obecnie Zbłąg w powiecie radziejowskim²⁷) biskupstwu wło-

---

²² Miastem stało się przed rokiem 1430 – A. Kosecki, *Miasta kujawskie w średniowieczu. Lokacje, ustroj i samorząd miejski*, Kraków 2018, s. 140.

²³ *Atlas historyczny Polski*, s. 97.

²⁴ SGKP, t. 8, s. 211.

²⁵ *Atlas historyczny Polski*, s. 94.

²⁶ MHDW, t. 23, *Akta wizytacyjne 1594*, s. 27; tamże, t. 21, 1901, *Akta wizytacyjne 1598*, s. 28–29. Taką mało krytyczną tezę przyjął S. Damalewicz, który stwierdził, że większość średniowiecznych parafii kujawskich założył tenże właśnie biskup – S. Librowski, *Wizytacje diecezji wrocławskiej*, cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 2: *Wizytacje w latach 1123–1421*, ABMK, 10(1965), s. 64; Damalewicz, *Vitae Vladislaviensium Episcoporum*, s. 28, 67.

²⁷ Wieś ta już w 1288 r. otrzymała prawo niemieckie z rąk książąt łączycko-kujawskich, Kazimierza i Władysława. Należała do biskupów wrocławskich, następnie stanowiła uposażenie seminarium wrocławskiego do roku 1798 r., kiedy została przekazana w formie dzierżawy generałowi Wilhelmowi von Larisch – SGKP, t. 14, s. 520.

ławskiemu²⁸. Ta informacja wcale nie zaprzecza istnieniu w Piotrkowie drugiego plebana, natomiast jest dowodem, że kościół istniał tam co najmniej od połowy XIII w.²⁹ Późniejsze relacje poświadczają, iż świątynia była jednak fundacji rycerskiej. Wedle wizytacji z 1594 r. i 1599 r. kościół został spalony w 1331 r., w trakcie wojny polsko-krzyżackiej, ale do czasu wizytacji spłonąć miał również drugi kościół zbudowany w miejscy pierwszego³⁰. Trzeci, stojący do dziś, murowany z czerwonej cegły wystawiony został przez Piotra Piotrowskiego, kanonika włocławskiego, właściciela Piotrkowa i proboszcza w pierwszej połowie XVI w. Kościół był konsekrowany pod wezwaniem Bożego Ciała i św. Jakuba. Wedle innej tradycji pierwszą świątynię mogło wznieść dwóch właścicieli sąsiadujących wsi, Piotrkowskich z Piotrkowa i Lubszyńskich z Lubsina. Piotrkowski uposażył probostwo połową wsi Piotrkowa, natomiast Lubszyński jako prebendę parafii wyznaczył wieś Palczew³¹.

Oprócz Piotrkowa także Kościelec i Kościelna Wieś mogą pochwalić się również starymi świątyniami, powstałymi na przełomie XII i XIII stulecia³². W dotychczasowej tradycji sądzono, że w Kościelnej Wsi zachowały się ślady kościoła z XII wieku³³, a samą świątynię określano jako założoną w latach 1120–1124 z fundacji wojewody Bolesława Krzywoustego, Piotra Włostowica³⁴, z którego miał się wywodzić kujawski ród Łabędziów³⁵. Dlatego też możemy założyć, że prawo patronatu od początku znajdowało się w prywatnych rękach tego wpływowego rodu. Wedle innej tradycji kościół miał postawić ród Odrowążów. Jednak badania archeologiczne z lat 1987–1988 wymusiły rewizję tychże poglądów. Dotąd uważano, że kamienna świątynia powstała na miejscu wcześniejszego ośrodka pogańskiego i była przedłużona w XIII wieku oraz powiększona o prezbiterium z cegły i zakrystię w pierwszej ćwierci XV wieku. Jednakże pojawił się pogląd, że kościół już w pierwotnym

---

²⁸ KDP, t. 2, cz. 1, nr 78, s. 63.

²⁹ W. Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiakonat kruszewicki i włocławski*, Włocławek 2014, s. 78.

³⁰ SGKP, t. 8, s. 211.

³¹ MHDW, t. 11, *Liber Retaxationum*, s. 47; Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej*, s. 78.

³² Według S. Librowskiego Piotrków, Kościelec i Kościelna Wieś powstały w okresie kruszewickim, tj. do początków XII w. – Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1, s. 65–67.

³³ Romańska nawa z kamienia polnego – SGKP, t. 4, s. 453.

³⁴ Jego potomkowie przybrali w XIV w. nazwisko Dunin.

³⁵ Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej*, s. 73; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 3, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839–1845, s. 435–442.

założeniu był kamiennie-ceglany i powstał bliżej połowy XIII stulecia³⁶. Jeśli przyjąlibyśmy taki punkt widzenia, genezę kościoła należałoby przesunąć o cały wiek później. W niczym to jednak nie podważa ustaleń co do charakteru fundacyjnego. Wiadomo również, iż znajdował się tam wczesnośredniowieczny gród³⁷. Wieś, o której pierwsza wzmianka pochodzi z roku 1297, powstała później niż sam kościół, któremu osada zawdzięcza nazwę³⁸. Pod koniec XIII w. istniała tu także siedziba rycerska, zbudowana przez Łabędziów, która w XIV w. stała się własnością Ogończyków Kościelskich³⁹. W 1527 r. w źródłach lustracyjnych pojawia się po raz pierwszy wezwanie kościoła – św. Wawrzyniec. Prawo patronatu mieli wówczas Jan i Wojciech Kościeleccy⁴⁰. W Kościelnej Wsi odnotowano dwóch fundatorów: Dębińskich i Kościeleckich. Ci ostatni byli pod koniec XVI w. protestantami, stąd wizytacje kościelne z XVI w. starają się zminimalizować ich rolę w tej parafii⁴¹. W latach międzywojennych okoliczna ludność, świadoma długowieczności parafii, nazywała Kościelną Wieś Kujawskim Watykanem.

Z kolei kościół w Kościelcu powstał zapewne pod koniec XII w. lub na przełomie XII i XIII w. i do dziś zachował się jako budowla jednonawowa, zbudowana w stylu romańskim z granitowych ciosów z wydzielonym prezbiterium, zamkniętym absydą i wieżą mieszczącą emporę. Sama miejscowość posiada ślady osadnictwa sięgające epoki kamienia. Już w VI w. znajdował się tam gród strzegący przeprawy pod Mątwami przez Noteć na szlaku handlowym między Pomorzem a Wielkopolską. Ufundowanie parafii w Kościelcu przypisuje się Mieszkowi III Staremu⁴² lub rodzinie Awdańców z Izbicy, w której posiadaniu znajdowała się wieś⁴³. Niewielkie

---

³⁶ M. Danielewski, *Cuiavia Christiana. U progu chrześcijaństwa i Kościoła na Kujawach w X–XII wieku*, Poznań 2019, s. 235–236.

³⁷ Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1, s. 66.

³⁸ KDP, t. 2, nr 761; SGKP, t. 4, s. 453.

³⁹ M. Kujawa, E. Kossecka, *Kościelna Wieś*, w: *Polskie Zabytki – Katalog zamków, pałaców i dworów w Polsce*, https://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/1092/Koscielna_Wies/ [18.07.2022].

⁴⁰ MHDW, t. 11, *Liber Retaxationum 1526*, s. 39.

⁴¹ Tamże, t. 22, 1903, *Akta wizytacyjne 1584*, s. 59–60.

⁴² Jest to raczej mylny pogląd – Mieszko Stary nie panował nad Kujawami zbyt długo i trudno jednoznacznie wskazać jakiegokolwiek fundację tego władcy na tym obszarze – Danielewski, *Cuiavia Christiana*, s. 222.

⁴³ P. Dąbrowski, *Przykład romańskiego kościoła wiejskiej sieci parafialnej z silnie zredukowanym programem emporowym w masywie zachodnim*, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/koscielec-kosciol-pw-sw-malgorzaty> [18.07.2022].

rozmiary świątyni przemawiają za fundacją możnowładczą⁴⁴. Pierwsza wzmianka o świątyni pochodzi z roku 1311⁴⁵. Najprawdopodobniej w latach czterdziestych XIII w. Kościelec znalazł się w posiadaniu wielkopolskiego rodu Leszczyków, związanego z kujawskimi książętami Siemomysłowicami (1294–1327), którego członkowie w XIV w. pełnili urzędy wojewodów kujawskich, a nawet sięgnęli po godność biskupa płockiego⁴⁶. Począwszy od Bogumiła Leszczyca, syna Boguszy, protoplasty rodu, Kościelec stał się ośrodkiem rodowym jednej z gałęzi Leszczyków. Przedstawiciele tej rodziny byli bliskimi współpracownikami książąt kujawskich⁴⁷. W 1400 r. Kościelec przejął ród Ogończyków⁴⁸. Zgodnie z wizytacjami XVI-wiecznymi występował tutaj tylko jeden kolator, choć pojawia się wzmianka, że patronat należał do Jana Kościeleckiego, wojewody łęczyckiego oraz Andrzeja Krotoskiego z Potulic, kasztelana kowalskiego⁴⁹. Pierwsza wzmianka źródłowa o Kościelcu pochodzi z 1311 r. Pod rokiem 1316 r. występuje wzmianka o podczaszym Voytheco z Kościelca. Miejscowość określano jako *Ecclesia lapidea* (Kościół kamienny) lub Koszczol, co sugeruje związek zarówno z właścicielami miejscowości, jak i z murowaną świątynią⁵⁰.

Późniejsze, XIII-wieczne, kościoły stwierdzono w Płonkowie i Służewie⁵¹. Pierwsze dwie świątynie w Płonkowie były drewniane, a jego wezwanie św. Oswalda poznajemy dopiero w 1526 r.⁵² Również Płonkowo należy zaliczyć do domeny szlacheckiej, a ród Pomianów w nim zamieszkały zaliczyć trzeba do znaczących, stojących u boku książąt kujawskich⁵³.

---

⁴⁴ Danielewski, *Cuiavia Christiana*, s. 222.

⁴⁵ KDP, t. 1, nr 104, s. 182.

⁴⁶ Członkowie rodu właścicieli Kościelca pełnili urzędy wojewodów (Albertus – 1329–1362, Nicolaus – 1460–1470, Nicolaus – 1525), starostów (starosta dobrzyński Nicolaus – 1460, Joannes – 1461–1475, Andreas – 1494 – 1512) czy podczaszego (Voytheco – 1316) – KDP, t. 2, cz. 3, index, s. 73–74.

⁴⁷ J. Karczevska, *Własność szlachecka na pograniczu wielkopolsko-kujawskim w pierwszej połowie XV wieku*, Zielona Góra, 2010, s. 22.

⁴⁸ Tamże, s. 24.

⁴⁹ MHDW, t. 11, *Liber retaxationum 1526*, s. 63.

⁵⁰ W. Oleksiak, *Kościelec. Historia*, <http://www.koscielec.pl/Koscielec/historia-kosc.htm> [18.07.2022].

⁵¹ Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1, s. 91–96; W. Nowosad, M. Grupa, K. Bachorz, *Historia kościoła w Płonkowie*, w: *Historia kościoła św. Oswalda w Płonkowie*, red. M. Grupa, K. Jarzęcki, W. Nowosad, Płonkowo 2018, s. 11.

⁵² MHDW, t. 11, *Liber retaxationum 1526*, s. 61.

⁵³ Byli to książę inowrocławski Siemomysł, następnie gniewkowsy Kazimierz III (Każko) i Władysław Biały – Nowosad, Grupa, Bachorz, *Historia kościoła w Płonkowie*, s. 11.

W dokumentach z tamtego okresu można spotkać kasztelana słońskiego Jarosława z Płonkowa (1297 r.), wojewodę brzesko-kujawskiego Jana (ok. 1304 r.)⁵⁴ lub kasztelana wyszogrodzkiego, również Jana z Płonkowa (1324 r.)⁵⁵. Co ciekawe, w 1363 r. znany jest Oswald z Płonkowa, kasztelan słoński, a następnie inowrocławski. W bitwie pod Grunwaldem brali udział dwaj bracia z Płonkowa: Jarosław i Bartosz. W XVI w. kościół należał przejściowo do braci czeskich, jednego z wyznań protestanckich. W Płonkowie w XVI w. było dwóch kolatorów: rodziny Kaczkowskich i Płonkowskich.

Z kolei kościół w Służewie – choć był to ośrodek o charakterze miejskim – został zbudowany jako drewniany pod koniec XIII w.⁵⁶ Służewo od czasów najstarszych należało do rodu Służewskich herbu Sulima. Pod rokiem 1433 słyszymy o Vasko ze Służewa, podłowczym kujawskim (*sub-venator kujaviensis*)⁵⁷, wojewodzie Macieju ze Służewa pod rokiem 1495⁵⁸. Z miejscowości tej pochodził wojewoda Mathias (Maciej) wspominany pod rokiem 1495 lub też kasztelani, w roku 1346 i 1484, również pod tym samym imieniem Piotr ze Służewa⁵⁹. W Służewie, zgodnie z wizytacjami XVI-wiecznymi, występował tylko jeden kolator. Mimo to w przypadku Służewa występują wzmianki z XV w. mówiące, że przebywali tam dwaj patroni⁶⁰. W roku 1525 patronów było znacznie więcej. Wyliczono tam Piotra Służewskiego, kasztelana inowrocławskiego, Andrzeja Grabskiego, Giemielskiego i Poczalkowskiego⁶¹.

Miejscowości kościelne zazwyczaj stanowiły centrum rodowe danego klanu rodzinnego, do którego należała zwykle cała parafia, stąd trudno przypuszczać, aby kościół został wzniesiony przez grupę możnych. Pojedynczy charakter pierwotnego kolatora można stwierdzić z całą pewnością

---

⁵⁴ *Spory i sprawy pomiędzy Polakami a Zakonem Krzyżackim*, t. 1, Poznań 1890, s. 230.

⁵⁵ *Archidiecezjalne sanktuarium Kapłanów Męczenników. Parafia św. Maksymiliana Marii Kolbego i św. Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna w Płonkowie. Historia parafii*, https://plonkowo.parafia.net.pl/index.php/historia_parafii [18.07.2022].

⁵⁶ Kościół może mieć jednak rodowód nawet XII-wieczny – Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej*, s. 84.

⁵⁷ KDP, t. 2, cz. 3, 1853, index, s. 60.

⁵⁸ Tamże, s. 73.

⁵⁹ *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 3, cz. 1: *Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesium Plocensis, Wladislaviensis et Gneznensis: 1422–1533*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1908, nr 667, s. 293; nr 620, s. 268 (*Monumenta Medii Aevi Historica*, t. 18).

⁶⁰ S. Chodyński, *Patronat w Polsce*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 18, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1892, s. 392.

⁶¹ MHDW, t. 11, *Liber Retaxationum 1526*, s. 72.

w Kościelnej Wsi, Kościelcu i Służewie. Nie można wykluczyć, że w pozostałych parafiach u samego ich zarania także istniał jeden fundator. Mimo wszystko kościoły należą do jednych z najstarszych i występowały zarówno w wiejskich ośrodkach osadniczych (Kościelna Wieś, Płonkowo, Piotrków)⁶², jak i miejskich, choć niewielkich (Kościelec i Służewo).

Jeśli chodzi o ustalenie uposażenia kościołów, napotykaemy tutaj większe trudności. Pierwsze informacje na ten temat dla diecezji wrocławskiej pochodzą dopiero z pierwszej połowy XIV wieku. Są to spisy dziesięciny papieskiej, zrobione po raz pierwszy w roku 1326 dla diecezji krakowskiej i wrocławskiej, gdzie podawano również dochody parafialne⁶³. Na ich podstawie można obliczyć sumę dochodów wszystkich współplebanów w interesujących nas kościołach. Aby poznać wartość beneficjalną naszych parafii, należy porównać ją z innymi parafiami, najlepiej w obrębie tego samego regionu czyli archidiecezji, gdyż różne obszary mogą mieć odmienny rozwój, inną strukturę osadniczą czy stosunki społeczno-gospodarcze⁶⁴.

Tabela 1. Uposażenie parafii wieloplebańskich w 1326 r.

Lp.	Nazwa parafii	Uposażenie w grzywnach*
I.	Archidiecezja kruszwicka	4,9
1.	Diecezja inowrocławska	6
	Kościelec	17,25
	Płonkowo	5
2.	Diecezja radziejowska	3,8
	Piotrków Kujawski	2,75
II.	Archidiecezja wrocławska	4,8
	Kościelna Wieś	4,2
	Służewo	1,75

Źródło: MPV, t. 1, s. 256–267.

*W przypadku archidiecezji i diecezji podano średnie uposażenia.

Na podstawie danych z tabeli widać, iż parafie będące tematem naszych zainteresowań nie były szczególnie wysoko uposażone. Średnia ich wynosi 6,2 grzywien. Właściwie wszystkie poza Kościelcem miały prebendy

⁶² Piotrków stał się miastem dopiero w 1738 r. na mocy przywileju Augusta III Sasa.

⁶³ MPV, t. 1–2, lata 1326–1355.

⁶⁴ E. Wiśniowski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu. Studium geograficzno-historyczne*, Warszawa 1965, s. 15.

poniżej średniej. Tylko Kościelec przewyższał ponad trzykrotnie przeciętną dochodów w swym archidiaconacie. Ogólnie można stwierdzić, że dekanat inowrocławski był najlepiej uposażony w całej diecezji włocławskiej⁶⁵. Uderza też niskie uposażenie najstarszej spośród analizowanych tutaj świątyń, mianowicie w Piotrkowie. Wyniki te pokazują sytuację zupełnie odmienną od tej, jaka panowała w diecezji krakowskiej w owym czasie. Średnia dochodów plebanów w kościołach wieloplebańskich wynosiła tam 15 grzywien. Aż w 22 przypadkach na 27 beneficja plebanów przewyższały przeciętne uposażenie swego dekanatu, często wielokrotnie⁶⁶.

Jeśli chodzi o wiek parafii wieloplebańskich na Kujawach, to można zauważyć, że są to kościoły należące do starszych, powstałych w okresie wczesnośredniowiecznym.

Następnym problemem, którym warto się zająć, jest okręg parafialny. Jest to raczej reguła, iż tereny o starym, gęstym osadnictwie, mają bardzo starą strukturę parafialną, a to z kolei wiąże się zazwyczaj z dużym okręgiem parafialnym. Bardzo trudno nam to stwierdzić, gdyż brakuje danych w tej kwestii z całego średniowiecza. Pierwsze informacje na ten temat dla diecezji włocławskiej pochodzą dopiero z końca XV stulecia i tylko nimi możemy się posłużyć⁶⁷. Dane te zamieszczono na następnej stronie w tabeli nr 2.

Na podstawie źródeł z końca XV w. możemy ostrożnie oszacować, że średnia wielkość parafii na Kujawach wynosiła 8,2 wsi. Zdając sobie sprawę, że poszczególne wsie mogły różnić się wielkością łańów, zauważyć trzeba, że wszystkie parafie wieloplebańskie w diecezji kujawsko-pomorskiej wyraźnie przewyższały przeciętny okręg parafialny w diecezji. Diecezja krakowska również posiada dane z XV wieku, a średnia wielkość parafii w Małopolsce powstałych przed 1325 rokiem wynosiła w drugiej połowie XV wieku 7,54 wsi⁶⁸, natomiast przeciętny obszar parafii wie-

---

⁶⁵ Naturalnie poza archidiaconatem gdańskim, który wówczas znajdował się w państwie krzyżackim.

⁶⁶ Kościoły krakowskie były często znacznie lepiej uposażone – Oświęcim przynosił dochód w wysokości 60 grzywien, Wszystkich Świętych w Krakowie – 44, Koniusza – 41, Stary Korczyn – 26, Morawica – 25, kościół św. Jakuba w Krakowie – 25, a Ruszcza – 24 – M. Osmalek, *Parafie z wieloplebańską obsadą diecezji krakowskiej w średniowieczu*, Lublin 1997, s. 32–33, mps.

⁶⁷ Dane można czerpać z rejestru łańów kujawskich z 1489 r. – J. Senkowski, *Lustracja poradlnego i rejestr łańów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z r. 1489*, „Teki Archiwalne”, 7(1961), s. 69–214.

⁶⁸ Wiśniowski, *Rozwój sieci parafialnej*, s. 103.

loplebańskich w diecezji krakowskiej oblicza się na podstawie 10 wsi⁶⁹. Na tym tle widać, że opisywane tutaj parafie kujawskie, pomimo małego uposażenia, nie ustępowały wielkością okręgów parafialnych diecezji krakowskiej, a ich średnia wynosiła aż 12 wsi w XV wieku⁷⁰.

Tabela nr 2. Zależność okręgu parafialnego od wieku parafii

Lp.	Nazwa parafii	Czas powstania parafii	Fundacja	Pierwsza wzmianka o kościele	Okręg parafialny*
1.	Kościelec	XII w. ⁷¹ św. Małgorzata	książęca	1311	15
2.	Kościelna Wieś	XII/XIII w. ⁷² św. Wawrzyniec DM	szlachecka	1297	13
3.	Piotrków Kuj.	I poł. XII w. św. Jakub ⁷³	szlachecka	1259	10
4.	Płonkowo	XIII w. św. Oswald z XVI w.	szlachecka	1325	13
5.	Służewo	XIII w. św. Jan Chrzciciel	szlachecka	1325	9

* okręg parafialny liczony jest według liczby wsi na podstawie lustracji poradnego i rejestru łanów – Senkowski, *Lustracja poradnego i rejestr łanów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z r. 1489*.

Tak więc można stwierdzić, iż kościoły wieloplebańskie należą do grupy najstarszych, wczesnośredniowiecznych świątyń, powstałych na obszarach o dużych tradycjach osadniczych ze znacznym okręgiem parafialnym. Jednak te korzystne warunki nie decydowały o powoływaniu w jednej parafii kilku plebanów. Znanych jest bowiem wiele starych i zasobnych kościołów, gdzie nie doszło do utworzenia kilku stanowisk plebańskich, dlatego też przyczyn tego zjawiska należy szukać gdzie indziej.

⁶⁹ Osmalek, *Parafie z wieloplebańską obsadą*, s. 27.

⁷⁰ T. Ładogórski na podstawie taks świętopietrza obliczył gęstość zaludnienia i obszar parafii w km kwadratowych. Niestety zrobił to tylko dla diecezji krakowskiej i Śląska w XIV wieku, toteż obliczeń tych nie można tutaj wykorzystać – Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, s. 193–218.

⁷¹ S. Librowski przyjął możliwie najstarszą datę fundacji kościoła, X–XI w. jednakże nowsze opracowania, szczególnie archeologiczne nie potwierdzają tego – *Spis duchowieństwa i parafii archidiecezji gnieźnieńskiej*, Gniezno 1985, s. 158; Danielewski, *Cuiavia Christiana*, s. 235–236.

⁷² Badania archeologiczne sugerują, że kościół zbudowano w drugiej połowie XII wieku lub nawet w połowie XIII w. – RDWł 1978, s. 76; Danielewski, *Cuiavia Christiana*, s. 221–222. S. Librowski określił fundację kościoła na X–XI w.

⁷³ J. Kołtuniak, *Piotrków Kujawski: zarys dziejów miasta i parafii*, Bydgoszcz 2002, s. 28.

2. Okoliczności i przyczyny powstawania wieloplebańskich obsad

W historiografii kościelnej podawano kilka przyczyn powstania wieloplebańskich parafii. Prawdopodobnie najstarszą propozycją jest hipoteza ukraińskiego badacza, A. Petruszewycza, który głosił, iż kilku plebanów w jednej parafii to efekt występowania na tym terenie ludności innych wyznań, konkretnie chodzi tutaj o zwolenników obrządku greckosłowiańskiego⁷⁴. Otóż ludność katolicka miała mieć własnego plebana, a ludność ruska – bo o nią tu głównie chodzi – drugiego. Obaj też mieli przebywać w jednej świątyni. Z czasem prawosławni ulegli katolizacji i przymusowej polonizacji, jednakże tradycja, czy też zwyczaj, przebywania dwóch plebanów – pozostał. A. Petruszewycz nie precyzuje tego dokładnie, ale nie wyklucza również, iż ludność polska mogła częściowo zachowywać obrządek metodiański.

Teorię tę, aczkolwiek bardzo oryginalną, należy całkowicie odrzucić, gdyż ludność ruska czy też polska ludność prawosławna, w ogóle nie występowała na Kujawach. Nie potwierdzają tego żadne źródła pisane i materialne. Co prawda A. Petruszewycz tworzył swą hipotezę z myślą o Małopolsce, ale nawet dla tego rejonu trudno utrzymać ów pogląd. Obrządek metodiański, jeżeli w ogóle tam istniał, mógł przetrwać do X–XI wieku⁷⁵. Część z parafii natomiast powstało w XII, a nawet w XIII wieku (Płonkowo i Służewo). W tym czasie nie mogło być już mowy o występowaniu ludności prawosławnej na ziemiach polskich. W diecezji krakowskiej kościoły wieloplebańskie skupiały się przede wszystkim w północno-zachodniej części, wokół Krakowa, gdzie prądy metodiańsko-prawosławne były w sposób naturalny słabsze niż we wschodniej części. Spośród 27 kościołów na wschód od Wisły występowały zaledwie trzy⁷⁶. Z całą pewnością obszary wschodniej Małopolski powinny bardziej odczuwać wpływy wschodniej Rusi niż rejony wokół Krakowa. Rozmieszczenie wieloplebańskich kościołów w Krakowskim tego nie potwierdza. Tym bardziej więc hipoteza ta wydaje się nietrafiona względem Kujaw. Ponadto, skoro każdy z plebanów przeznaczony był do opieki duszpasterskiej nad ludnością swego wyznania, to jak wytłumaczyć przypadek występowania

---

⁷⁴ А.С. Петрушевич, *Краткое известие о Холмской епархии и святителях её со времени введения христианства до 1863 г.*, „Научовый сборник Галицко-Русской матицы за 1866 г.”, 2(1866), s. 164, przypis 8. Autor nie wyjaśnia, czy oznacza to ludność prawosławną czy też metodiańską.

⁷⁵ J. Widajewicz, *Państwo Wiślan*, Kraków 1947, s. 111–118.

⁷⁶ Osmatek, *Parafie z wieloplebańską obsadą*, s. 13.

w Kościelcu aż czterech plebanów. Na zakończenie można jeszcze dopowiedzieć, iż ówczesna ludność nie odróżniała obrządku słowiańskiego od łacińskiego⁷⁷ i dlatego nie potrzebowała oddzielnych kapłanów.

Hipoteza A. Petruszewycza pod pewnymi względami przypomina inną próbę wyjaśnienia zjawiska wieloplebaństwa. Otóż K. Maleczyński i W. Abraham zwracają uwagę na to, iż na powstanie tych parafii miała wpływ kolonizacja niemiecka⁷⁸. Od XIII wieku miał miejsce napływ kolonistów niemieckich na ziemię polskie. Na terenach, gdzie powstawały ich największe skupiska, do kościoła parafialnego miano dodawać plebana przeznaczanego specjalnie do posług duszpasterskich dla osadników. Hipoteza ta wydaje się już bardziej prawdopodobna od poprzedniej, jednak i tak musimy ją poddać szczegółowej analizie. O pierwszym Niemcu Konradzie – sołtysie słyszemy w Dobrzyniu w roku 1239.

Aby spróbować odpowiedzieć na to pytanie, najlepiej byłoby ustalić miejsca osiedlenia się niemieckich kolonistów na Kujawach. Niestety zlokalizowanie osadników niemieckich jest rzeczą bardzo trudną. Brak również monografii, które wskazywałyby na obecność przybyszy z Niemiec w poszczególnych parafiach diecezji. Wydawałoby się, że pomocne może być tutaj prześledzenie osad lokowanych na prawie niemieckim. Pierwsze lokowanie wsi na prawie niemieckim na Kujawach odbyło się w roku 1242 i dotyczyło osad klasztoru sulejowskiego Lubotyń i Zakrzewa⁷⁹. Na Kujawach zaledwie 8% wsi było lokowanych na surowym korzeniu (łac. *cruda radice* – w miejscach dotąd niezamieszkałych, w których dopiero organizowano osadę wiejską). Pozostałe lokacje odznaczały się przeniesieniem nowych praw na stare osady, co oznaczałoby, że lokowanie odbywało się w oparciu o miejscową, a nie napływową ludność. Napływ kolonistów niemieckich był opóźniony w stosunku do Małopolski czy nawet Wielkopolski⁸⁰. Książę kujawski Siemomysł (1247–1287), brat Władysława Łokietka i Leszka Czarnego, sprowadzał do swego księstwa kujawskiego w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIII w. rycerstwo niemieckie. Zbuntowane rycerstwo polskie zabroniło mu tego procederu w 1278 r., a sam książę musiał oddalić

---

⁷⁷ *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, red. I. Ichnatowicz [i in.], Warszawa 1996, s. 79.

⁷⁸ K. Maleczyński, E. Michael, *Die schlesische Kirche und ihr Patronat im Mittelalter unter polonischem Recht*, Görlitz 1926, KH, 41(1927), s. 625 [recenzja]; W. Abraham, H.F. Schmid, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslwischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, KH, 44(1930), s. 591 [recenzja].

⁷⁹ Z. Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Poznań 1945, s. 118.

⁸⁰ Tamże, s. 119.

sprowadzonych Niemców. Można przypuszczać, że mogli być oni obdarowani jakimiś włościami⁸¹. Największe nasilenie kolonizacji niemieckiej na Kujawach następowało w latach 1311–1320 oraz 1361–1370. Odnaleziono zaledwie sześć dokumentów, z których wynika potrzeba sprowadzenia niemieckich osadników na ziemię kujawską. Wszystkie dotyczą XIII wieku⁸². Z kolei cztery inne osady nazwano niemieckimi (*villae theutonicales*), co wcale nie musi oznaczać niemieckość w sensie etnicznym, a jedynie w sensie prawnym⁸³. Wiadomo też, że z interesujących osad lokowany był jedynie Piotrków przed 1362 rokiem⁸⁴, natomiast Kościelec otrzymał z rąk Władysława Warneńczyka w 1442 r. prawa miejskie magdeburskie⁸⁵. Do roku 1370 odnaleziono 107 dokumentów świadczących o lokacji wsi na prawie niemieckim. Zdecydowana większość dotyczy dóbr kościelnych czy klasztornych⁸⁶. Udokumentowane lokacje nie dotyczą jednak obszaru parafii wieloplebańskich. Naturalnie, nie jest to pełna dokumentacja tego zjawiska, które z pewnością w jakimś stopniu dotknęło tereny kujawskie. Badania tego rodzaju przeprowadzono również dla Małopolski. Wykazały one, że na 27 przypadków wieloplebańskich w diecezji krakowskiej tylko trzy były lokowane na prawie niemieckim⁸⁷. Wynika z tego, że lokacja na prawie niemieckim nie ma żadnego związku z powstawaniem kościołów wieloplebańskich. Ponadto miejscowości lokowane w ten sposób były w ogromnej większości własnością klasztorów lub innej własności⁸⁸. Tymczasem żadna z pięciu interesujących nas parafii w diecezji wrocławskiej nie leżała w dobrach klasztornych. Trzeba jeszcze podkreślić, iż lokacja na prawie niemieckim nie musiała oznaczać osadnictwa niemieckiego pod względem etnicznym⁸⁹. Napływ osadników z Zachodu był dość znaczny

---

⁸¹ Tamże.

⁸² J. Masłowski, *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim w województwach sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej*, RHist, 13(1937), s. 230–231.

⁸³ To znaczy osady na prawie niemieckim – tamże, s. 231.

⁸⁴ Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, s. 120

⁸⁵ Powtórnie lokowana w 1550 r. – R. Krzysztofik, *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007, s. 42–43.

⁸⁶ Masłowski, *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim*, s. 212, tabela na s. 213–216.

⁸⁷ A. Gąsiorowski, *Ze studiów nad szerzeniem się tzw. prawa niemieckiego we wsiach ziemi krakowskiej i sandomierskiej (do roku 1333)*, RHist, 26(1960), s. 123–170; J. Luciński, *Lokacje wsi i miast monarszych w Małopolsce do roku 1385*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 17(1965), z. 2, s. 93–122.

⁸⁸ Gąsiorowski, *Ze studiów nad szerzeniem*, s. 152.

⁸⁹ Masłowski, *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim*, s. 230.

tylko w początkowym okresie szerzenia się prawa niemieckiego (do drugiej połowy XIII w.)⁹⁰. Warto zaznaczyć, że istniało jeszcze tzw. osadnictwo olenderskie, ale dotyczyło one podmokłych nadwiślańskich terenów Kujaw⁹¹. Należy więc szukać innych śladów obecności Niemców na Kujawach.

Historycy zwrócili uwagę na to, że na obszarach skolonizowanych przez Niemców występowały innego typu świadczenia kościelne. Były to meszne i stołowe. Ponadto stwierdzono, iż owe świadczenia pojawiają się na terenach o dużej gęstości zaludnienia w parafiach bardzo małych, często jednowioskowych⁹². Niestety rejon Kujaw jest bardzo ubogi pod względem źródeł, które pomogłyby nam odpowiedzieć na te pytania⁹³. Okręg parafialny oraz opis prebendalny znany jest dopiero od drugiej połowy XVI wieku. Posługując się tak późnymi danymi, trzeba jednak stwierdzić, że żadna z badanych tutaj parafii nie posiadała ani niemieckich świadczeń kościelnych, ani też nie wykazywała się niewielkim okręgiem parafialnym. Było wręcz przeciwnie. Najmniejszy okręg liczący dziewięć wsi miała parafia Służewo.

Aby wykazać obecność niemiecką na interesującym nas terenie można przypatrzeć się nazwom miejscowości, imionom sołtysów czy plebanów. Zachowały się imiona 43 sołtysów, z których tylko ośmiu było Niemcami⁹⁴. Są to więc dane szczątkowe i nie dotyczą analizowanych tutaj parafii. Nazwy samych miejscowości także na nic nie wskazują. Imion patronów też nie można brać pod uwagę. W Kościelcu w XIV w. pojawia się Albertus, w Płonkowie Joannes. Niewątpliwie Albertus czy Joannes mogą brzmieć z niemiecka, jednak nosili je również przedstawiciele wielkopolskich i kujawskich rodów pełniący wysokie godności, związane z książętami kujawskimi, kiedy część niemieckich imion uległa polonizacji⁹⁵. Można przypatrzeć się jedynie imionom plebanów w XIV wieku. Skoro jeden z nich miał być przeznaczony do posług dla niemieckiej ludności, logiczne

---

⁹⁰ Z. Wojciechowski, *Państwo polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju*, Poznań 1948, s. 214; K. Tymieniecki, *Niemcy i Polska*, KH, 48(1934), s. 810.

⁹¹ W. Rusiński, *Osadnictwo niemieckie na ziemiach polskich w XVI–XIX w. (w związku z pracami W. Maasa i O. Kossmanna)*, „Przegląd Historyczny”, 70(1979), nr 4, s. 734.

⁹² E. Wiśniowski, *Koleśda – meszne – stołowe na ziemiach polskich: problem rejonizacji*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska*, Warszawa 1991, s. 637.

⁹³ Jednakże w innej parafii wieloplebańskiej, mianowicie w Uniejowie w archidiecezji gnieźnieńskiej, obaj plebani, zarówno miejski jak i wiejski pobierali meszne od swoich parafian – LB, t. 1, s. 346–347.

⁹⁴ Masłowski, *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim*, s. 239.

⁹⁵ Przedstawiciele obcych rodów rycerskich szybko ulegali polonizacji.

wydaje się przypuszczenie, iż powinien być to Niemiec. Według T. Tyca za niemieckie imiona, tzn. noszone przez Niemców w rejonie Wielkopolski dla XIII–XIV wieku, należy uznać: Henricus, Petrus, Chrystian i Johannes⁹⁶. Naturalnie trzeba do tego dodać imiona typowo niemieckie: Wilhelm, Zygfryd czy Konrad. Posługując się tą przesłanką, trafiamy na pewien ślad. Otóż imię Petrus pojawia się w Kościelcu, Piotrkowie Kujawskim i Kościelnej Wsi⁹⁷. Wskazywałyoby to, że tymi plebanami mogli być Niemcy. Jednakże w Kościelcu drugi z czterech plebanów nosił niewątpliwie niemieckie imię Helmannus⁹⁸. Podobnie było w Kościelnej Wsi, gdzie drugi pleban nazywany był Albertus⁹⁹. Czyżby więc w parafiach tych była większa liczba niemieckich duchownych? Wydaje się to mało prawdopodobne. Niemcy nosili ponadto wiele imion niegermańskich, na przykład biskup krakowski, pochodzący z Nadrenii, zwał się Aaron¹⁰⁰. Z drugiej strony jeden z Pięciu Braci Męczenników w XI w., Polak, posiadał imię Krystyn, zaliczone przez T. Tyca jako czysto germańskie¹⁰¹. Jak widać próby odczytania narodowości za pomocą imion zawodzą i nie mogą być w pełni wiarygodne, choć mogą być pewną przesłanką. Trudno jest wskazać imiona chrześcijańskie typowo polskie czy niemieckie¹⁰².

Skoro brakuje nam źródeł, z pomocą których moglibyśmy określić występowanie Niemców na ziemiach polskich, musimy zdać się na wyniki innych badaczy. Uznaje się, że niemiecka akcja kolonizacyjna na Kujawach zaczęła się od połowy XIII wieku, a szczególnie po 1310 r.¹⁰³ Tymczasem wieloplebańskie kościoły powstawały najczęściej w okresie poprzedzającym to osadnictwo. Wyjątkiem może być tutaj Płonkowo i Służewo, w których kościoły pojawiły się w połowie XIII w.¹⁰⁴ Można

---

⁹⁶ T. Tyc, *Początki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce (1200–1300)*, Poznań 1924, s. 33–34.

⁹⁷ MPV, t. 1, s. 275–277.

⁹⁸ Tamże, s. 275.

⁹⁹ Tamże, s. 277.

¹⁰⁰ Z. Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Kraków 1966, s. 101.

¹⁰¹ Brunon z Kwerfurtu, *Żywot Pięciu Braci Męczenników*, w: *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, oprac. J. Karwasińska, Warszawa 1966, s. 218.

¹⁰² Maślowski, *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim*, s. 233.

¹⁰³ Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, s. 214; Maślowski, *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim*, s. 212.

¹⁰⁴ Pamiętajmy, że w Służewie dwóch plebanów pojawiło się znacznie później, najwcześniej w drugiej połowie XIV stulecia.

też przyjąć, że Niemcy oraz ich własny pleban, pojawili się w już istniejącym wcześniej ośrodku religijnym, stąd też geneza kościoła nie ma tutaj znaczenia. W odpowiedzi na to można posłużyć się ustaleniami historyków, np. K. Tymienieckiego, którzy są zdania, iż największy ruch kolonizacyjny Niemców miał miejsce na Śląsku i w Wielkopolsce. Inne obszary ze względu na niewystarczający napływ osadników niemieckich, bardzo szybko zaczęły osadzać na prawie niemieckim ludność polską¹⁰⁵. W takim przypadku region Wielkopolski powinien być szczególnie nasycony kościołami wieloplebańskimi. Jednakże źródła pozwoliły na odnotowanie zaledwie trzech takich przypadków, kilkakrotnie mniej niż w Małopolsce, rejonie mniej dotkniętym kolonizacją niemiecką. Jak widać hipotezie K. Maleczyńskiego i W. Abrahama brakuje skutecznych dowodów na swoje potwierdzenie, jednocześnie nie można jej całkowicie wykluczyć.

Niektórzy historycy przypuszczają, że wieloplebańskie kościoły są wynikiem fundacji dokonanej przez kilku właścicieli, z których każdy miał prawo do prebendy własnego kapłana, pełniącego powinności duszpasterskie w jego posiadłościach. Przyczyną powstawania takich związków fundacyjnych były zbyt duże koszty wznoszenia świątyń murowanych¹⁰⁶. W przypadku Kujaw hipoteza ta jest o tyle trudna do udowodnienia, gdyż właściwie nie wiemy, kto był fundatorem interesujących nas kościołów. Uznaje się, że do XII wieku prawie wyłącznymi fundatorami świątyń byli książęta¹⁰⁷. Jest rzeczą wysoce prawdopodobną, iż nie potrzebowali oni wsparcia finansowego podczas budowy kościoła. Jeżeli przyjmiemy taki punkt widzenia, to świątynie w Kościelcu, Kościelnej Wsi i Piotrkowie musielibyśmy uznać z dużym prawdopodobieństwem za należące do fundacji książęcej. Niestety, nie możemy tego jednoznacznie stwierdzić. Kwestia zakładania i fundowania kościołów została omówiona wcześniej. Powtórzmy więc wcześniejsze ustalenia. Fundacji książęcej mógł być jedynie kościół w Kościelcu, przejęty następnie przez ród Awdańców.

---

¹⁰⁵ Tymieniecki, *Niemcy i Polska*, s. 810.

¹⁰⁶ Abraham, *H.F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen*, s. 591–592; tenże, *Ius Canonicum particulare in Polonia tempore Decretalium Gregorii IX. Excerptum ex Actis Congressus Juridici Internationalis*, t. 3, Rzym 1936, s. 411; W. Wójcik, „Prawa parafialne” według polskiego ustawodawstwa partykularnego do 1564 roku, *RTK*, 3(1956), z. 2, s. 168; K. Kolańczyk, *Studia nad relikwiami wspólnej własności ziemi w najdawniejszej Polsce. Rozporządzenie własnością ziemską do końca XIV wieku*, Poznań 1950, s. 212.

¹⁰⁷ E. Wiśniowski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, s. 246–248.

Kościelna Wieś – według niektórych badaczy ufundowana przez księcia Bolesława Krzywoustego – należała do znanego i wpływowego rodu Łabędziów. Służewo i Płonkowo były własnością lokalnych rodów rycerskich, a w dodatku w Płonkowie kościół jeszcze pod koniec XVI w. pozostawał drewniany¹⁰⁸, a więc postawienie go nie musiało być szczególnie kosztowne. Piotrków jako jedyny mógł zostać erygowany przez dwóch właścicieli sąsiednich wsi, Piotrkowa i Lubsina¹⁰⁹.

Jak widać trudny do udowodnienia wydaje się wpływ fundacji na pojawienie się kilku plebanów w jednym kościele. Jednakże sprawa patronatu nie wydaje się tak przesądzona. Otóż pierwotna fundacja mogła ulec dziedziczeniu, a w konsekwencji rozbić. W XVI stuleciu wszystkie interesujące nas kościoły należy zaliczyć do domeny szlacheckiej. Jeżeli doszło do konfliktów między patronami, wówczas mogło to też doprowadzić do osobnej obsady plebańskiej. Jako pierwszy zwrócił na to uwagę W. Abraham¹¹⁰. Dokładnie taki scenariusz wydarzeń miał miejsce w kościele Wszystkich Świętych w Krakowie. Początkowo był tam jeden fundator i jeden pleban. Jednakże wraz z dziedziczeniem prawa patronatu nastąpił wzrost liczby kolatorów, a w konsekwencji pojawiły się dwie plebanie¹¹¹. Można przypuścić, iż podobnie było w diecezji wrocławskiej. Ślady tego widoczne są już począwszy od XV wieku. Proces przejmowania prawa patronatu został już wcześniej opisany. Powtórzmy zatem najważniejsze konkluzje. W Płonkowie w XVI w. było dwóch kolatorów, rodzina Kaczkowskich i Płonkowskich¹¹². W Kościelnej Wsi było również dwóch, Dębińscy i Kościeleccy. Ci ostatni byli pod koniec XVI w. protestantami¹¹³. Piotrków Kujawski także posiadał dwie rodziny kolatorskie: Piotrkowskich i Lubszyńskich¹¹⁴. Natomiast w Kościelcu¹¹⁵ oraz w Służewie¹¹⁶, zgodnie z wizytacjami XVI-wiecznymi, występował tylko jeden kolator. Jednakże co do Służewa występują wzmianki z XV w.

---

¹⁰⁸ MHDW, t. 17, *Akta wizytacyjne 1578*, s. 14.

¹⁰⁹ Kujawski, *Parafie diecezji wrocławskiej*, s. 78.

¹¹⁰ Abraham, *H.F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen*, s. 591.

¹¹¹ *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis Jana Długosza (DLB)*, t. 2, wyd. A. Przędziecki, Kraków 1864, s. 6–7.

¹¹² MHDW, t. 17, *Akta wizytacyjne 1578*, s. 14.

¹¹³ Tamże, t. 22, *Akta wizytacyjne 1584*, s. 59–60.

¹¹⁴ Tamże, s. 140–141.

¹¹⁵ Tamże, t. 17, *Akta wizytacyjne 1578*, s. 17.

¹¹⁶ Tamże, t. 19, *Akta wizytacyjne 1582*, s. 59.

mówiące, że przebywali tam dwaj patroni¹¹⁷. Widać więc, że ową hipotezę należy traktować bardzo poważnie i choć nie ma wyraźnych śladów, że wielość kolatorów była przyczyną powoływania większej liczby plebanów w kościele, to jednak analogiczna sytuacja z Małopolski pozwala nam przyjąć, iż podobnie musiało to przebiegać także i na Kujawach.

Ostatnia, najnowsza hipoteza, zaproponowana przez J. Szymańskiego, kreśli zupełnie inne rozwiązanie. Twierdzi mianowicie, że kościoły wieloplebańskie są zaledwie jedną z form fundacji religijnych patronów. Ci ostatni bowiem zawsze dążyli do podniesienia rangi swoich kościołów poprzez erygowanie coraz to nowych stanowisk kościelnych. Początkowo były to grupy kanoników świeckich, a po ich likwidacji powstawały wieloplebańskie obsady. Wszystkie te działania miały być ukierunkowane w stronę powoływania prepozytur, a nawet kolegiat¹¹⁸. Hipoteza ta była skonstruowana z myślą o rejonie krakowskim i tam rzeczywiście ma swoje uzasadnienie. Z 27 parafii wieloplebańskich 12 przekształcono w prepozytury¹¹⁹. Fundacje kanonickie miały pojawiać się przede wszystkim w kościołach fundowanych przez księcia lub rody możnowładcze na terenie swoich siedzib¹²⁰. Cechą typową miało być to, że kościoły te należały do najstarszych, sięgając swoją genezą XII w., gdyż to w tym okresie miały być tworzone owe wspólnoty kanonickie¹²¹. Kolegia kanoników miały powstawać z inicjatywy księcia lub wpływowego rodu możnowładczego w ośrodkach kasztelańskich lub grodowych. Mało tego, charakter kasztelanii miał skutkować pojawieniem się kilku plebanów. Tak mogło się wydarzyć w przypadku parafii Chrzanów w Małopolsce, gdzie przebywało trzech plebanów. Jeden z nich miał pełnić posługę w samym grodzie, drugi wykonywać te same funkcje w podgrodziu, a trzeci w osadach służebnych¹²². Niestety w diecezji włocławskiej brak źródeł, a przede wszystkim niewielka liczba

---

¹¹⁷ Chodyński, *Patronat w Polsce*, s. 392.

¹¹⁸ J. Szymański, *Kapituła kolegiacka w Wojniczu (1466–1786)*, Lublin 1962, s. 33; tenże, *Początki prepozytur w diecezji krakowskiej*, RTK, 9(1962), z. 1, s. 65–76.

¹¹⁹ Osmałek, *Parafie z wieloplebańską obsadą*, s. 91–94.

¹²⁰ J. Szymański, *Kanonikat świecki w Małopolsce. Od końca XI do połowy XIII w.*, Lublin 1995, s. 37.

¹²¹ Tamże, s. 88.

¹²² P. Stanko, *Materiały do dziejów Chrzanowa i regionu chrzanowskiego w Tajnym Archiwum Watykańskim*, w: *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze ziemi chrzanowskiej. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej z okazji pięćdziesięciolecia Muzeum w Chrzanowie*, Chrzanów 2011, s. 35.

tych kościołów nie pozwala na zajęcie stanowiska względem tej teorii. Wiemy jedynie, że w przypadku wieloplebańskich parafii na Kujawach powstały dwie prepozytury, w tym jedna na bardzo krótki okres. Natomiast istnienia kanoników świeckich nie jesteśmy w ogóle w stanie stwierdzić. Żadna z interesujących nas parafii nie miała bezpośredniego związku z centrami kasztelańskimi. Jedynie Kościelna Wieś związana była z wczesnośredniowiecznym grodem. Może przyszłe badania odpowiedzą na to zagadnienie.

K. Maleczyński zwrócił uwagę, że parafie wieloplebańskie mogły powstać wskutek unii kościołów¹²³. W. Abraham odrzucił taką ewentualność stwierdzając, że jest to możliwe tylko w przypadku zniszczenia jednego z kościołów, np. podczas pożaru¹²⁴. W takim przypadku proboszczowie pełniliby funkcje duszpasterskie na swoim macierzystym, wydzielonym terenie parafii, a dochody plebańskie pozostałyby oddzielne. W przypadku diecezji włocławskiej można stwierdzić, że wszystkie parafie wieloplebańskie miały odrębne uposażenie dla współplebanów. Jednakże w archidiecezji gnieźnieńskiej w Łeknie podział beneficjów w kościele został tak przeprowadzony, że obaj plebani mieli oddzielne wsie do opieki duszpasterskiej, a w trzech wspólnie czynili określone posługi i pobierali opłaty¹²⁵. W diecezji krakowskiej na 27 kościołów wieloplebańskich w dwudziestu proboszczowie mieli osobne uposażenie¹²⁶.

3. Funkcjonowanie parafii wieloplebańskich

Kolejnym zagadnieniem, na które warto zwrócić uwagę jest funkcjonowanie parafii wieloplebańskich. Pierwsze informacje na ten temat uzyskujemy w XIV w. w Aktach Kamery Apostolskiej¹²⁷. Zawarte tam spisy dziesięciny papieskiej pokazują, że każdy z plebanów posiadał odrębne uposażenie. Lakoniczność zapisu powoduje, że nic poza tym nie można stwierdzić. Nie zauważono żadnych różnic hierarchicznych pomiędzy plebanami. Ponadto w diecezji włocławskiej nie występuje tak popularne w Małopolsce określenie *complebanus* czy *plebanus medietatis ecclesiae*. Trudno jest stwierdzić, czy wynika to z indywidualnych cech i zwyczajów

---

¹²³ Maleczyński, E. *Michael, Die schlesische Kirche*, s. 625.

¹²⁴ Abraham, H.F. *Schmid, Die rechtlichen Grundlagen*, s. 591.

¹²⁵ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, Poznań 1879, s. 349, nr 1631.

¹²⁶ Osmalek, *Parafie z wieloplebańską obsadą*, s. 62.

¹²⁷ MPV, t. 1–2.

piszącego, czy też rzeczywiście diecezja włocławska nie posiadała tak skomplikowanych rozwiązań w strukturze parafii. Z drugiej strony trzeba zauważyć, że te sformułowania typu *complebanus – plebanus* są używane zamiennie, co każe nie przywiązywać do nich szczególnie istotnej roli¹²⁸. Nie można też nic stwierdzić na temat tego, czy istniał podział funkcji duszpasterskich, czy też panował ustalony podział obszaru parafialnego. Trudno ustalić, czy zamieszkiwali w osobnych plebaniach.

Znacznie bogatsze dane dostarczają nam źródła XVI-wieczne. Akta wizytacyjne pozwalają zapoznać się nie tylko ze stanowiskami i funkcjami plebańskimi, ale również ze wzajemnymi relacjami pomiędzy nimi. Ciekawą sytuację zauważono w Piotrkowie Kujawskim. Tamtejszy kościół został ufundowany przez dwóch rycerzy, z których każdy uposażył go w jedną wieś ze swojego majątku. Dzięki temu obaj kolatorzy mieli prawo do osobnej prezenty plebanów, co wiązało się z rozdziałem opieki duszpasterskiej pomiędzy posiadłościami patronów:

„Ad quem venientes parochiani nobiles Dni Jacobus Piotrowski et Jacobus Lubszyński, instabat apud praefatum pontificem Lucidem, pro fundatione et erectione praedictae ecclesiae parochialis in Piotrkowo, fundatos dantes pro illa praefatus Jacobus Lubszyński willam Palczewo, ut quilibet suum plebanum conferret”¹²⁹.

Okolo 1584 r. sytuacja w parafii – jeśli wierzyć wizytacjom – była bardzo napięta. Majątek jednego z plebanów zajął kolator, grożąc, że nie dopuści do wyznaczenia nowego plebana i przekazania mu należnej prebendy kościelnej:

„Pagum cum agnis ex parte parochiae, cuius collatores sunt Dni Piotrkowscy, iidem patroni, convivente parochia Alberto Rawa Usqua, vicario Władisławiensi, in primis per modum arendae, deinde vero vi, quasi iure haereditario vendicarunt sibi, quod iugum sero excytere parochus velons, per litteras ad eos datas resignavit parochiam, [...] unus eorum [patron – przyp. M.O.] dicebat, se quod viveret nullum parochum praesentaturum, ministros autem ecclesiae ex parochiae redditibus se ordinaturum”¹³⁰.

Z tekstu wynika, że zamiast plebanów wprowadzono ministrów kościelnych, którzy mieli być wynagradzani przez patrona. Wyjaśnia to przynajmniej, dlaczego beneficjum plebańskie zostało zajęte przez

---

¹²⁸ Osmalek, Parafie z wieloplebańską obsadą, s. 73.

¹²⁹ MHDW, t. 23, *Akta wizytacyjne 1594*, s. 27.

¹³⁰ Tamże, t. 22, *Akta wizytacyjne 1584*, s. 140.

szlachcica. Wizytacja wspomina też, co działo się z drugą plebanią. Otóż uposażenie drugiego plebana, który nie rezydował w parafii, trzymał w dzierżawie jego brat: *Alterius vero parochiae eiusdem ecclesiae agros et fundum frater parochii per modum arendae occupat*¹³¹. Informacje te pokazują nam niewątpliwie obraz parafii w okresie największego natężenia reformacji, której ulegli właściciele tych ziem: *habet hic plebanus imprimis villam Palczewo, quae habet duos cmetones et praedium, quam quidem villam arenda tan annis 15 Joanni Kossowski, homini hearetico*¹³². Jednakże dane te pozwalają stwierdzić, iż jeszcze do końca XVI stulecia w parafii występowały dwaj plebani, między którymi musiał istnieć podział majątkowo-duszpasterski, skoro protestancy kolatorzy potrafili dokonać secesji prebend kościelnych:

„Duo parochii sunt istius ecclesiae, alter dotis Palczewo dicte, Felix Lubciński canonicus Unieioviensis, forte subdiaconus, qui non residet. Alter vero dotis Piotrkowo, Albertus Ravensis Usqua, vicarius Wladislawiensis, qui numquam residebat, aliquaties tamen in anno aliquando”¹³³.

Z kolei w Służewie w roku 1477 zlikwidowano jedną z plebanii, a na jej miejsce powołano – korzystając z wakującej prebendy – czterech mansjonarzy¹³⁴. Oznacza to, że plebani nie byli związani majątkowo. W przeciwnym razie uposażenia mansjonarii dokonano by inaczej. Wizytacje z końca XVI w. potwierdzają ten stan rzeczy. Zawierają one dokładny rejestr, komu każda wieś dostarcza dziesięcinę:

„Habet [kościół – przyp. M.O.] unum mansum agri, cuius dimidium Praepositus tenet, et Mansionarii dimidium. Decimam conferunt Praeposito oppidani et Cobelblota; Mansionarii percipient decimam Bronissewa, Guszczewo pars una”¹³⁵.

Poza tymi wiadomościami nie posiadamy żadnych innych informacji o funkcjonowaniu wieloplebańskich parafii. Źródła XVI-wieczne, choć bogatsze od wcześniejszych, nie opisują ich, gdyż w tym czasie były one już zwykłymi parafiami, dotkniętymi działaniem reformacji (Kościelec, Kościelna Wieś, Piotrków Kujawski, Płonkowo). Właściwie nic nam nie

---

¹³¹ Tamże.

¹³² Tamże, t. 21, *Akta wizytacyjne 1598*, s. 28–29.

¹³³ Tamże, t. 22, *Akta wizytacyjne 1584*, s. 140.

¹³⁴ Chodyński, *Patronat w Polsce*, s. 392; tenże, *Proboszcz*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 21, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1896, s. 330.

¹³⁵ MHDW, t. 19, *Akta wizytacyjne 1582*, s. 59.

wiadomo o tym, jak układały się wzajemne stosunki między współplebanami. Znacznie więcej wiadomości zachowało się na ten temat w diecezji krakowskiej. Są to głównie opisy konfliktów panujących pomiędzy plebanami. Sądząc po treści tych relacji, nieporozumienia te wybuchały na tle prebendalnym oraz podziału posług duszpasterskich¹³⁶. Można sądzić, że skoro w Małopolsce wydarzenia takie były zjawiskiem powszechnym, to musiały one występować także i na Kujawach, choć w mniejszym stopniu i stąd zapewne brak nam na ten temat źródeł.

Bardzo ciekawe rozwiązanie zastosowano przy parafii uniejowskiej w archidiecezji gnieźnieńskiej. W XV w. występowało tam dwóch plebanów, jeden z nich nazywany wiceprepozytem pełnił funkcję plebana wiejskiego (*plebanus villanorum*), a zarazem wikariusza wieczystego kolegiaty, a drugi, tytułowany wicearchidiaconem, był plebanem miejskim (*plebanus oppidanorum*). Warto zaznaczyć, że parafia obejmowała miasto Uniejów i 27 okolicznych wsi. Podzielono się więc jurysdykcją z uwagi na rozległość parafii i nadmiar obowiązków¹³⁷. Z kolei w Chełmnie, również w archidiecezji gnieźnieńskiej, na początku XVI w. było trzech plebanów z odrębnym uposażeniem, ale wszyscy trzej wspólnie utrzymywali jednego wikariusza, nauczyciela i kościelnego¹³⁸. Wikariusz pojawił się również w parafii w Chrzanowie w diecezji krakowskiej przed 1436 r. Trudno wyjaśnić, w jakim celu powoływano czwartego kapłana. Czy był on wikariuszem wszystkich plebanów? Musiało to powodować pewne komplikacje choćby z pełnieniem swojej posługi kapłańskiej. Każdy musiał odprawić mszę świętą, a w średniowieczu nie istniały msze koncelebrowane. Pojawienie się wikariusza może oznaczało, że w parafii nie było już trzech plebanów¹³⁹. Być może kościoły wieloplebańskie działały na zasadzie *divisio* lub *dismembratio* (rozcłonkowanie zbyt obszernych parafii). W okresie średniowiecza trudno było postawić nowy kościół, a wzrastająca liczba ludności domagała się podziału parafii¹⁴⁰. Parafie wieloplebańskie na Kujawach były wyraźnie rozleglejsze od innych, a tereny odznaczały się

---

¹³⁶ Osmałek, Parafie z wieloplebańską obsadą, s. 77–79.

¹³⁷ Z. Wilk-Woś, *O plebanach miejskim i wiejskim w Uniejowie w XV wieku*, „Biuletyn Uniejowski”, 5(2016), s. 29–40.

¹³⁸ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 58–59.

¹³⁹ D. Lisowicz-Zurek, *Trzech proboszczów w jednej parafii: studium o duchowieństwie w średniowiecznym Chrzanowie*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, 6(2014), nr 10, s. 33–35.

¹⁴⁰ Abraham, *H.F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen*, s. 591.

starym osadnictwem, ale na temat ludności poszczególnych parafii nic nam nie wiadomo.

4. Kasacja wieloplebańskich obsad

Likwidacja wieloplebańskich obsad jest właściwie niezauważalna i z pewnością rozciągała się długo w czasie. Wydarzenia te nie pozostały zbyt wielu śladów w źródłach. Jedynie Służewo zdecydowanie odcina się na tym tle. Wizytacje dość szczegółowo opisują ten przypadek. Otóż w 1477 r., kiedy zmarł jeden z plebanów, Paweł Gorczyca, pozostały pleban, Jan z Nowej Wsi oraz patroni kościoła, dziedzic ze Służewa oraz dziedzic Poczaltowski i Grabski z Przybranowa na drodze porozumienia zdecydowali, że odtąd pozostanie tylko jedna plebania, a prebenda zlikwidowanej zostanie przeznaczona na fundację kolegium czterech mansjonarzy. Sami zwrócili się z taką prośbą do biskupa. Jan z Nowej Wsi miał zostać prepozytem kościoła w Służewie. Wszystkie te przekształcenia oraz samą ugodę kolatorów zatwierdził biskup kujawski Zbigniew Oleśnicki (1473–1480)¹⁴¹. Jak widać wszystko odbyło się legalnie i z przyzwolenia władz kościelnych. W 1584 r. w kościele nadal funkcjonowało kolegium mansjonarskie¹⁴². Prepozyt był uposażony w trzech wsiach, natomiast mansjonarze w samym Służewie i siedmiu innych miejscowościach¹⁴³.

Pośrednio również o zniesieniu podwójnej plebanii, tym razem w przypadku Kościelca, dowiadujemy się z XVI-wiecznych wizytacji. Otóż na przełomie XIV i XV w. mogło powstać tam kolegium kanoników świeckich według reguły akwizgrańskiej¹⁴⁴. Natomiast w 1488 r. powstała tam decyzją biskupa włocławskiego Piotra z Bnina (1483–1494) sześciuosobowa mansjonaria, która miała przetrwać zaledwie sześć lat: *Erat in hoc ecclesia officium mansionarii ex antiquo instiutum, videlicet a.d. 1488, et pro personis sex dotatum, tandem desiit hoc pium officium a sexennio fere anno*¹⁴⁵. Kościół staraniem starosty bydgoskiego Mikołaja Kościeleckiego oraz prepozyta włocławskiego – Mikołaja, podniesiono do rangi kolegiaty. W tym czasie poważnie go rozbudowano, nadając mu styl gotycki. Podniesiono mury obwodowe nawy i prezbiterium, nadbu-

---

¹⁴¹ S. Chodyński, *Patronat w Polsce*, s. 392–393.

¹⁴² MHDW, t. 22, *akta wizytacyjne 1584*, s. 81–82.

¹⁴³ Tamże, t. 11, *Liber Retaxationum 1526*, s. 72–73.

¹⁴⁴ Dąbrowski, *Przykład romańskiego kościoła wiejskiej sieci parafialnej*.

¹⁴⁵ MHDW, t. 17, *akta wizytacyjne 1577*, s. 125.

dowano wieżę i założono nad chórem sklepienie gwiaździste. Obecność prepozyta Mikołaja w Kościelcu jest potwierdzona jeszcze w 1499 roku¹⁴⁶. W innym miejscu, w wizytacji z 1598 r., zanotowano, że Kościelec zaledwie od dwóch lat nie ma prepozyta, a z sześciu wyznaczonych mansjonarzy pozostało zaledwie dwóch: *Kosczielec, caret a duobus annis praeposito; sex Mansionarii debent esse, et tantum duo*¹⁴⁷. Najwidoczniej była to sytuacja podobna do tej, która miała miejsce w Służewie: jeden z dotychczasowych plebanów został prepozytem, natomiast drugi albo został przeniesiony, albo też zmarł, skutkiem czego jego prebenda przeszła na uposażenie mansjonarii. Uposażenie było ściśle rozgraniczone. Prepozyt odbierał dziesięcinę z pięciu wsi, natomiast mansjonarze z samego Kościelca oraz 10 innych miejscowości¹⁴⁸. W chwili przeprowadzania wizytacji, w 1578 r., w parafii przebywał jeden pleban i dwóch wikariuszy¹⁴⁹. Nie wiadomo, czy po kasacji mansjonarii znowu powołano drugiego plebana, choć wydaje się to mało prawdopodobne, czy też od razu z jego funduszków parafia otrzymała dwóch wikariuszy.

Na temat pozostałych parafii nie możemy nic jasnego stwierdzić. W Piotrkowie – o czym wspomniano już wcześniej – dwie plebanie przetrwały do czasów reformacji. Ślady ich przebywania odnajdujemy jeszcze w wizytacjach z 1594 i 1598 r. Prawdopodobnie jednak w okresie rekatolizacji parafii, kościół w sposób naturalny przekształcono w jedno-plebański, gdyż i tak pleban mający kolatora-protestanta nie rezydował w parafii¹⁵⁰. W 1577 r. mamy tam plebana pochodzącego z Rawy, a także wikariusza¹⁵¹.

Sytuacja dwóch pozostałych parafii wydaje się być identyczna. Pod koniec XV w. właścicielami Kościelnej Wsi byli Kościelski i Jan Moszczeński. W Kościelnej Wsi kościół także był sprofanowany przez kalwińskich patronów w 1577 r., a proboszcz Maciej Wisczelski został usunięty¹⁵². Jednakże wydaje się, że druga plebania została tam wcześniej zniszczona, gdyż wizytacje nic na jej temat nie stwierdzają. Występują za to

---

¹⁴⁶ *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 3, cz. 1: *Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesium Plocensis, Wladislaviensis et Gneznensis*: 1422–1533, nr 620, s. 268.

¹⁴⁷ MHDW, t. 21, *Akta wizytacyjne 1598*, s. 232.

¹⁴⁸ Tamże, t. 11, *Liber Rataxationum 1526*, s. 63–64.

¹⁴⁹ Tamże, s. 17.

¹⁵⁰ Tamże, t. 21, *Akta wizytacyjne 1594*, s. 28–29.

¹⁵¹ Tamże, t. 1, s. 14.

¹⁵² Tamże, s. 12.

wzmianki o plebanie i altaryście¹⁵³. Można więc przypuszczać, iż kasacja podwójnej obsady plebańskiej dokonała się przed zajęciem kościoła przez protestantów¹⁵⁴. W 1505 r. wspomniany został pleban Johannes będący w sporze z dziedzicem Szymonem Kościelskim (Cossczyelsky), podstolnikiem brzesko-kujawskim. Kapłan prosił go o zwrot srebrnego kielicha, który szlachcic otrzymał podczas wyprawy wojennej przeciwko Mołdawii, na co Kościelski twierdził, że kielich został odesłany wcześniej biskupowi. W całej sprawie występował tylko jeden pleban Kościelnej Wsi¹⁵⁵. W miejsce katolickiego proboszcza pojawił się w 1584 r. minister protestancki, a katolicka ludność parafii uczęszczała do świeżo zbudowanej świątyni w Ruszkach, leżącej w obrębie parafii Kościelnej Wsi¹⁵⁶. Budynek prowadzony przez dominikanów z Brześcia Kujawskiego nie był konsekrowany, a liturgię w nim odprawiano na podstawie specjalnego indultu biskupa¹⁵⁷. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* dostarcza nam jeszcze jednej ciekawej acz lakonicznej informacji o tym, że parafia do czasów reformacji była dobrze uposażona, gdyż znajdowało się w niej sześciu kapłanów¹⁵⁸. Wizytacje niestety nie potwierdzają tej informacji.

---

¹⁵³ Tamże, t. 20, *Acta wizytacyjne 1598*, s. 136. Obecnie w Ruszkach znajduje się zbudowana w 1920 r. kaplica filialna.

¹⁵⁴ Stało się to około 1584 r.

¹⁵⁵ Sprawa toczyła się przed konsystorzem 11 VII 1505 r. *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 3, cz. 1: *Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesium Plocensis, Wladislaviensis et Gneznensis: 1422–1533*, nr 656, s. 285. Należy jednak zauważyć, że w dokumentach i aktach sprawy współplebani – choćby jako świadkowie – występują osobno – Lisowicz-Żurek, *Trzech proboszczów w jednej parafii*, s. 34.

¹⁵⁶ W końcu XVI w. dziedzic wsi Filip Zakrzewski, zagorzały zwolennik reformacji, zabrał grunta plebańskie, kościół ograbił i następnie przekazał swoim współwyznawcom. Zakrzewski był również właścicielem nieodległej wsi parafialnej w Siniarzewie (do 1789 nazywanego Swiniarzewem w gminie Zakrzewo, powiat aleksandrowski). Tam również doszło do zagarnięcia uposażenia kościelnego, a sam dziedzic uniemożliwiał normalne funkcjonowanie parafii. W tej sytuacji katolicycy właściciele Ruszek (w 1747 byli nimi Umińscy), ratując świątynię przed profanacją kupili kościół parafialny od właściciela Siniarzewa, przenieśli go do Ruszek w parafii Kościelnej Wsi i wyposażyli w odpowiedni sprzęt liturgiczny. Biskup kujawski Hieronim Rozdrażewski (Rozdrażewski) (1546–1600) wytoczył proces Zakrzewskiemu o bezprawie, ale zmarł w 1600 r., nie doczekawszy się wyroku. Dopiero Jan Umiński, nowy dziedzic Siniarzewa, wystawił w 1624 r. (*Diecezja włocławska 2000*) lub 1642 r. (SGKP) nowy kościół drewniany pw. św. Jakuba Apostoła, który istniał do początków XX w. Przy kościele dobudowano dwie kaplice, SGKP, t. 10, s. 617); *Diecezja włocławska 2000*, oprac. W. Frątczak [i in.], Włocławek 2001, Włocławek 2001, s. 150–151.

¹⁵⁷ Katolicy odzyskali świątynię w Kościelnej Wsi w latach 1609–1616 – *Atlas historyczny Polski*, s. 56–57; Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej*, s. 263.

¹⁵⁸ SGKP, t. 4. s. 453.

Kościelna Wieś miała znajdować się w rękach protestanckich 55 lat. Marcin Zakrzewski po śmierci swego ojca, głowy lokalnych protestantów, powrócił wbrew woli swej matki do katolicyzmu. W 1639 r. zwrócił się do biskupa włocławskiego o rekatolizację świątyni. Biskup ustanowił tam proboszczem księdza Wilkostowskiego z Osiecin¹⁵⁹. W Płonkowie – również dotkniętym reformacją – żonaty minister protestancki Jan pojawił się tam za aprobatą dziedzica Jarosława Kaczkowskiego¹⁶⁰, jednak już pod datą 1577 r. odnotowano, że katolicy odzyskali świątynię. W 1578 roku parafia posiadała już jednego plebana i wikariusza¹⁶¹, co wskazuje na wcześniejszą kasację drugiej plebanii. W 1577 r. jeden z mieszkańców parafii z miejscowości Osiek uiszczal opłaty plebanowi w Płonkowie¹⁶², które w XVIII w. stało się ośrodkiem kultu maryjnego i siedzibą sanktuarium.

W żadnej z parafii nie znamy bezpośrednich przyczyn likwidacji podwójnych plebanii. W diecezji krakowskiej wskazywano głównie jedną: niezgoda panująca pomiędzy patronami i współplebanami powodowała chaos i zaniedbania w parafii. Bardzo wymowne są słowa zanotowane w prośbie fundatorów o zniesienie kilku stanowisk plebanów: „[...] zła jest wielość przełożonych, bo rozproszone woły nie ciągną dobrze wozu, jak mówi przysłowie, a z tego rodzaju różnorodności proboszczów rodziły się spory, a nie kult Boży”¹⁶³. Niekiedy pojawiała się druga: zbyt niskie uposażenie probostw czy też konflikty pomiędzy plebanami na tle majątkowym. Toteż aby z tym skończyć, kolatorzy i biskupi zaczęli likwidować wieloplebańskie obsady. Jednakże żaden z plebanów nie chciał ustąpić, toteż kasacji dokonywano w chwili śmierci jednego z nich¹⁶⁴. W miejsce plebanii powstawały inne stanowiska kościelne: scholastyk, kantor czy altarysta. Często jednakże na wniosek patronów z kościoła robiono prepozyturę. Miało to zaspokoić ambicje i potrzeby dewocyjne fundatorów. Zdaniem J. Szymańskiego w ogóle kościoły wieloplebańskie były pośrednim etapem pomiędzy kościołami wyposażonymi w grupę kanoników świeckich a prepozyturami czy nawet kolegiatami. Grupy kanonickie powstawały

---

¹⁵⁹ Tamże.

¹⁶⁰ MHDW, t. 1, s. 16.

¹⁶¹ Tamże, t. 17, *Akta wizytacyjne 1578*, s. 14.

¹⁶² *Atlas historyczny Polski*, s. 83.

¹⁶³ M. Hałaburda, *Spór o prawo patronatu i prezenty na urząd prepozyta kościoła parafialnego w Oświęcimiu z roku 1533 r.*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum”, 27(2021), nr 2, s. 238.

¹⁶⁴ Osmalek, *Parafie z wieloplebańską obsadą*, s. 82–84.

z inicjatywy księcia¹⁶⁵. Wszystkie te przemiany można dostrzec w Małopolsce¹⁶⁶. W przypadku Kujaw pierwszą przeszkodą, którą napotykamy, aby stwierdzić podobne zachowania patronów, jest brak źródeł. Nic nam nie wiadomo na temat wzajemnych relacji pomiędzy współplebanami czy też kolatorami. Nie znamy również intencji, jakimi kierowali się patroni w trakcie swojej działalności fundatorskiej. Znajdujemy natomiast dowody przekształcenia kościołów w Służewie i Kościelcu w prepozytury. Choć w przypadku tej drugiej świątyni fundacja była raczej krótkotrwała, możemy jednak uznać, że aspiracje patronów były podobne, co w diecezji krakowskiej. Naturalnie nie wszystkie ośrodki kościelne nadawały się do pełnienia roli prepozytur, toteż pozostałe parafie zadowalały się jedynie dodatkowymi stanowiskami kościelnymi, tak jak to było w Kościelnej Wsi, gdzie powołano altarystę. Ponadto olbrzymi ruch reformacyjny w tych okolicach oraz profanacja kilku świątyń spowodowały zapewne, że władze kościelne dość niechętnie patrzyły w stronę niedawnych kolatorów-protestantów, a i oni sami nie wykazywali zainteresowania nowymi fundacjami kościelnymi. W dodatku dość często odbierali kościołom swoje dobra¹⁶⁷.

Parafie w tym okresie mocno podupadły i trzeba było myśleć przede wszystkim o rekonstrukcji dawnej struktury parafialnej. Można więc stwierdzić, że reformacja przyczyniła się mocno do zahamowania rozwoju opisywanych tutaj kościołów. W chwili przekształcania kościoła w Służewie w prepozyturę, wyraźnie zaznacza się wpływ działalności biskupa włocławskiego. Również w diecezji krakowskiej dochodziło do interwencji władz kościelnych. Widać więc, że hierarchom kościelnym wyraźnie zależało na zmianie tej sytuacji oraz że posiadali pewien wpływ na te wydarzenia. Do tej pory patroni byli niezależni w powoływaniu plebanów na fundowane przez siebie kościoły. Sytuacja musiała ulec zmianie w XV stuleciu. Synod włocławski z 1579 r. nakazał zwiększenie nacisku na kolatorów, aby w ten

---

¹⁶⁵ Szymański, *Kapituła kolegiacka*, s. 33; tenże, *Początki prepozytur*, s. 74.

¹⁶⁶ Ciekawie potoczyły się losy kościoła wieloplebańskiego w Oświęcimiu. Wykorzystując śmierć jednego ze współplebanów Jakuba Wolframa, drugiemu żyjącemu Janowi Gołębiowi zaproponowano stanowisko prepozyta. Natomiast nominowanemu w miejsce zmarłego, Stanisławowi z Hży pod warunkiem rezygnacji z funkcji probostwa zagwarantowano dożywotnie prawo do części dochodów kolegium mansjonarzy oraz dziesięcinę snopową z miasta Oświęcimia. Patroni wykazali się jak widać dużą determinacją. Prepozytura powstała w 1472 r. Nie uchroniło to jednakże kolegium od konfliktu. W 1533 r. trzech fundatorzy pokłócili się o nominację na prepozyta. Sprawa znalazła swój finał przed trybunałem biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego – Hałaburda, *Spór o prawo patronatu*, s. 237–238.

¹⁶⁷ Stało się tak w Kościelnej Wsi, Piotrkowie i Płonkowie.

sposób kontrolować dziedziczenie prawa patronatu oraz ostatecznie odsunąć świeckich od prawa prezenty duchownych na stanowiska kościelne¹⁶⁸. Gorliwym wykonawcą podobnych zarządzeń był Zbigniew Oleśnicki, który niekiedy uczestniczył w likwidacji wieloplebańskich obsad, na przykład na Kujawach w Służewie¹⁶⁹, a w Małopolsce w Przeclawiu¹⁷⁰. Widać więc, iż potrzeby fundacyjne patronów pokrywały się z reformacyjnym nurtem biskupów, próbujących podnieść prestiż i niezależność Kościoła. Kolatorzy pragnęli wygasić spory międzyplebańskie, z powodu których cierpiała parafia, a jednocześnie pragnęli podwyższać prestiż swego kościoła. Z drugiej strony powoływanie prepozytur nie mogło obyć się bez zgody władz kościelnych, które przy okazji usuwały z plebanii niedociągnięcia i wzmacniały swoją pozycję względem świeckich. Kasacje podwójnych plebanii przeprowadzano za zgodą lub wiedzą patronów, wykorzystując śmierć lub nieobecność jednego z plebanów (Służewo). W ten sposób uniknięto konfliktów między samymi duchownymi. Mogli też to robić sami kolatorzy za zgodą lub potwierdzeniem biskupów (Kościelec). Nic nie wiadomo, aby sami proboszczowie zabiegali o kasację podwójnych obsad plebańskich. W pozostałych trzech przypadkach (Kościelna Wieś, Płonkowo, Piotrków) parafie uległy dezorganizacji w wyniku rozwoju protestantyzmu, a dokładniej mówiąc, odejścia od katolicyzmu ich patronów. Jednak zarówno w Kościelnej Wsi, jak i w Płonkowie w chwili wybuchu reformacji w kościele nie występowało już zjawisko dwóch stanowisk plebańskich. Wyjątkiem jest Piotrków. Prebendy obu plebanów dotrwały tutaj co najmniej do końca XVI w. Nie wiadomo również, czy w trakcie likwidacji podwójnych plebanii dochodziło do całkowitej wymiany obsad. Ze znanych dokładniej dwóch przypadków, wiemy, że drugi z plebanów pozostawał.

Sposobem wyjaśnienia likwidacji podwójnych plebanii może być zachodnioeuropejskie ustawodawstwo synodalne. Już w IX w. prawo kościelne domagało się, aby pleban nie miał równocześnie więcej kościołów parafialnych, a parafia więcej niż jednego plebana. Zasada ta w formie synodalnej dostała się poprzez Reginona Burcharda i Iwona do Dekretu Gracjana:

„Sicut in unaquaque ecclesia unus presbiter debet esse, ita ipsa, que sponsa vel uxor eius dicitur, non potes: dividi inter plures presbiteros, sed

---

¹⁶⁸ Chodyński, *Patronat w Polsce*, s. 392.

¹⁶⁹ Tamże.

¹⁷⁰ DLB, t. 2, s. 295, 297–300.

unum tantummodo habebit sacerdotem, qui eam caste et sine riter regat. Unde interdicimus, ut nullus presumat ecclesiam inter duos vel plures dividere, quia ecclesia Christi uxor et sponsa debet esse, non scortum¹⁷¹.

Powtarzano ją w dekretach papieża Aleksandra III, w Uchwałach Soboru Lateraneńskiego III, w Kompilacjach i Dekretach Grzegorza IX: *una ecclesia unius debeat esse rectoris*¹⁷² oraz *Quum non ignores, quad una ecclesia unius debeat ene sacerdotis*¹⁷³. Zgromadzenie w Oxfordzie uchwaliło w 1222 r. dla reformy Kościoła anglikańskiego 49 kanonów. Dwunasty z nich mówił, iż żaden Kościół nie może być podzielony pomiędzy wielu plebanów, a tam gdzie to występuje, należy usunąć nadużycia tak, żeby pozostał tylko jeden pleban: *Aucune eglise ne sera divisee entre plusieurs recteurs; dans celles on procedura par extinction jusq'a ce qu'il n'en reste plus quin seul*¹⁷⁴. Przypadki wieloplebaństwa musiały pojawiać się w Europie Zachodniej i tam uznano je za sprzeczne z przepisami kościelnymi. Polskie ustawodawstwo kościelne nie wykazywało początkowo żadnych wyraźnych oznak zwalczania zjawiska wieloplebańskości. Zaczęto je likwidować dopiero z końcem XIV w., choć brak przepisów polskich synodów kościelnych na ten temat jest niezrozumiały. Występowanie tego rodzaju parafii nie zdało egzaminu, dlatego musiały one ulec likwidacji. Diecezja krakowska miała przypadków wieloplebańskich nad wyraz dużo, a jej dostojnicy zauważali płynące z tego negatywne skutki.

* * *

Zjawisko wieloplebaństwa w diecezji wrocławskiej nie miało takich spektakularnych rozmiarów jak w diecezji krakowskiej. Omówionych pięć kościołów nie posiada również bogatej dokumentacji źródłowej czy też literatury naukowej. Pomimo tego starano się w poniższym szkicu choć trochę przybliżyć ten wytwór średniowiecznego Kościoła. Kujawskie parafie posiadały wiele cech podobnych do tych, jakie miały parafie małopolskie. Odznaczały się mianowicie dużym okręgiem parafialnym, starą metryką oraz znacznym – choć tylko w dwóch przypadkach – upo-

---

¹⁷¹ *Corpus Iuris Canonici. Pars prion Decretum Magistri Gratiani*, wyd. A. Friedberg, Lipsk 1879, pars 2, c. 21, q. 2, c. 4, ł. 855.

¹⁷² *Decretales Gregorii P. IX*, w: *Corpus Iuris Canonici*, wyd. A. Friedberg, Lipsk 1881, Liber 3, t. 38, c. 3, ł. 610.

¹⁷³ Tamże, t. 5, c. 15, ł. 468–469.

¹⁷⁴ C.J. Hefele, H. Leclercq, *Histoire des conciles d'apres les documents originaux*, t. 5, cz. 2, Paris 1913, s. 1431.

sażeniem. Co więcej, skupione były w niewielkiej od siebie odległości, co wykazywało, iż był to pewien obyczaj regionalizmu religijnego czy też obraz tamtejszej kondycji Kościoła. Cokolwiek można byłoby powiedzieć na temat genezy wieloplebańskich obsad, trzeba stwierdzić, iż nie ma jednoznacznej przyczyny tego zjawiska. Z całą pewnością należy odrzucić niektóre hipotezy, które pojawiły się w ciągu ponad wiekowej historiografii. Chyba największe uzasadnienie ma hipoteza traktująca, że stale wzrastająca liczba patronów, na skutek wzajemnych nieporozumień i sytuacji czysto ambicjonalnych, powodowała – przy wyraźnej słabości i bezsilności władz kościelnych – wzrost liczby prywatnych plebanów. Fundowanie współplebanów niekoniecznie musiało się odbywać w chwili erekcji kościoła. Mogło to następować z czasem, w następnym pokoleniu, kiedy prawo prezenty przechodziło na spadkobierców. Tak mogło być w przypadku Piotrkowa, w którym dwóch kolatorów pojawiło się w późniejszym czasie, lub Płonkowa, w którym dwóch plebanów odnotowano dopiero w XV w. Wszystkie parafie miały po dwóch kolatorów i patronów za wyjątkiem Kościelca, w którym rezydowało wyjątkowo aż czterech plebanów. Można więc stwierdzić, że w tym kościele – najlepiej uposażonym i mającym największy okręg parafialny – powody obecności tylu kapłanów były zupełnie inne.

Czas powstania wieloplebańskich fundacji określa się na przełom XII i XIII wieku. W Służewie mogło to nastąpić później, gdyż spisy dzieśięciny papieskiej z pierwszej połowy XIV w. nie stwierdziły występowania tam współplebanów. Natomiast likwidacja wieloplebańskich obsad musiała następować przede wszystkim w wieku XV. W przypadku Służewa nastąpiło to w 1477 r., a w Kościelcu – 1488 r. Kościelna Wieś i Płonkowo utraciły podwójnych plebanów na przełomie XV i XVI wieku lub nawet w pierwszej połowie XVI w. Najdłużej współplebani przetrwali w Piotrkowie. Znajdujemy wzmianki o nich jeszcze w 1598 r. Wnioski te pokrywają się z tymi, które dotyczą Małopolski. Pierwsza parafia, Kije, utraciła wieloplebańską obsadę w 1213 r., natomiast najpóźniej, Łączna i Morawica – pod koniec XVI w. Okres największego nasilenia kasacji przypadał na wiek XV.

Kasacją kilku plebanów w jednym kościele zajmowali się indywidualnie biskupi, szczególnie krakowscy – Zbigniew Oleśnicki czy Wojciech Jastrzębiec. Biskupi nie popierali tego rodzaju religijności fundatorów, a i sama parafia musiała cierpieć na skutek konfliktów i rywalizacji patronów oraz plebanów. Dlatego też w chwili, kiedy biskupi wzmocnili swoją władzę, natychmiast rozpoczęły się przekształcenia tych parafii

(pomimo oporu samych plebanów), które czasami kończyły się fundacją prepozytur. Sprzeciw samych plebanów był duży i często czekano do momentu śmierci jednego z nich¹⁷⁵. Od XV w. nie słyszymy już, aby powstawały nowe wieloplebańskie parafie (wątpliwości nasuwają się jedynie w przypadku kościoła w Służewie). Przyczyną tego było nie tylko panowanie wówczas już innych wzorców religijności, ale przede wszystkim fakt, że władze kościelne mogły już temu zapobiec. Przykład taki zdarzył się w parafii Kije, gdzie w 1546 r. dwie strony patronów miały odmienne kandydatury na plebana miejscowego kościoła. Jednak tym razem nie doszło do podwójnej obsady, gdyż interwencja biskupa krakowskiego, Samuela, zapobiegła temu. Hierarcha kościelny osobiście dokonał wyboru jednego z kandydatów¹⁷⁶. Skoro obecność kilku plebanów w jednej świątyni nie sprawdzała się, rozwiązaniem było tworzenie prepozytur, które poprzez posiadanie kilku stanowisk kościelnych (niekoniecznie plebańskich), podnosiło rangę świątyni. Patroni dzięki temu podnosili rangę swej siedziby rodowej, w której zazwyczaj znajdował się kościół. Dlatego też likwidując kilka stanowisk plebańskich, tworzone prepozytury i kolegiaty dla zaspokojenia aspiracji patronów.

MULTI-PARSONAGE PARISHES IN KUJAWY IN THE MIDDLE AGES AND RENAISSANCE

Keywords: multi-priest parish, fellow parson, co-parish, manssionary, the diocese of Włocławek, Middle Ages, the right of patronage.

Abstract: In medieval times, in some parishes there was a phenomenon of several parish priests in one parish. The first documented mention of it appeared in 1326. From the 15th century, the church authorities began to abolish multi-parsonage. This process ended in the 16th century. The article is an attempt to characterize multi-parsonage parishes in the southern part of the then Włocławek diocese – only in Kujawy, excluding Gdańsk Pomerania.

BIBLIOGRAFIA

Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta, t. 3, cz. 1: *Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesis Plocensis, Wladislaviensis et Gnezniensis: 1422–1533*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1908 (*Monumenta Medii Aevi Historica*, t. 18).

---

¹⁷⁵ W przypadku jednego z plebanów Mieronie w diecezji krakowskiej zakończyło się to ekskomuniką.

¹⁷⁶ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Pińczowskim, Skalmierskim i Wislickim*, Mariówka 1927, s. 108.

- Brunon z Kwerfurtu, *Żywoć Pięćiu Braci Męczenników*, w: *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, oprac. J. Karwasińska, Warszawa 1966, s. 155–246.
- Corpus Iuris Canonici. Pars prion Decretum Magistri Gratiani*, pars 2, wyd. A. Friedberg, Lipsk 1879.
- Damalewicz S., *Vitae Vladislaviensium Episcoporum*, Kraków 1642.
- Decretales Gregorii P. IX*, w: *Corpus Iuris Canonici*, Liber 3, t. 38, wyd. A. Friedberg, Lipsk 1881.
- Hefele C.J., Leclercq H., *Histoire des conciles d'apres les documentes originaux*, t. 5, cz. 2, Paris 1913.
- Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 1–2, wyd. L. Rzyaszczewski, A. Muczowski, Warszawa 1847–1858.
- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879.
- Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej Jana Łaskiego*, t. 1–2, wyd. J. Łukowski, Gniezno 1880–1881.
- Liber beneficiorum diecezji krakowskiej Jana Długosza*, t. 1–2, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863–1864.
- Monumenta Historicae Dioecesis Wladislaviensis*, t. 1–25, Włocławek 1881–1912.
- Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 1–2, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913–1914.
- Niesiecki K., *Herbarz polski*, t. 3, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839.
- Senkowski J., *Lustracja poradnego i rejestr łąnów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z r. 1489*, „Teki Archiwalne”, 7(1961), s. 69–214.
- Spory i sprawy pomiędzy Polakami a Zakonem Krzyżackim*, t. 1, Poznań 1890.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, collecta ab A. Theiner, t. 1, Romae 1860.
- Abraham W., *H.F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, KH, 44(1930), s. 580–598 [recenzja].
- Abraham W., *Ius Canonicum particulare in Polonia tempore Decretalium Gregorii IX. Excerptum ex Actis Congressus Juridici Internationalis*, t. 3, Rzym 1936.
- Archidiecezjalne sanktuarium Kapłanów Męczenników. Parafia św. Maksymiliana Marii Kolbego i św. Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna w Płonkowie. Historia parafii*, https://plonkowo.parafia.net.pl/index.php/historia_parafii [18.07.2022].
- Arnold S., *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII–XIII)*, Kraków 1927, [mapa: Mazowsze i Kujawy].
- Atlas historyczny Polski. Kujawy i ziemia dobrzyńska w II połowie XVI w.*, cz. 2, red. W. Duży, Warszawa 2021.
- Buczek K., *Ziemie polskie przed tysiącem lat*, Kraków 1967, [mapa].
- Chodyński S., *Patronat w Polsce*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 18, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1892, s. 380–399.

- Chodyński S., *Proboszcz z prawa prowincjalnego*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 21, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1896, s. 327–371.
- Dąbrowski P., *Przykład romańskiego kościoła wiejskiej sieci parafialnej z silnie zredukowanym programem emporowym w masywie zachodnim*, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/koscielec-kosciol-pw-sw-malgorzaty> [18.07.2022].
- Danielewski M., *Cuiavia Christiana. U progu chrześcijaństwa i Kościoła na Kujawach w X–XII wieku*, Poznań 2019.
- Degórska B., *Transformacja krajobrazu wschodnich Kujaw w kontekście zmian użytkowania ziemi i osadnictwa (1770–1970)*, Warszawa 2015.
- Diecezja włocławska 2000*, oprac. W. Frątczak [i in.], Włocławek 2001.
- Gąsiorowski A., *Ze studiów nad szerzeniem się tzw. prawa niemieckiego we wsiach ziemi krakowskiej i sandomierskiej (do roku 1333)*, *RHist*, 26(1960).
- Hałaburda M., *Spór o prawo patronatu i prezenty na urząd prepozyta kościoła parafialnego w Oświęcimiu z roku 1533 r.*, „*Rocznik Filozoficzny Ignatianum*”, 27(2021), nr 2, s. 233–250.
- Kaczmarczyk Z., *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*, Poznań 1945.
- Karczewska J., *Własność szlachecka na pograniczu wielkopolsko-kujawskim w pierwszej połowie XV wieku*, Zielona Góra 2010.
- Kolańczyk K., *Studia nad relikwiami wspólnej własności ziemi w najdawniejszej Polsce. Rozporządzanie własnością ziemską do końca XIV wieku*, Poznań 1950.
- Kołtuniak J., *Piotrków Kujawski: zarys dziejów miasta i parafii*, Bydgoszcz 2002.
- Kosecki A., *Miasta kujawskie w średniowieczu. Lokacje, ustrój i samorząd miejski*, Kraków 2018.
- Krzysztofik R., *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007.
- Kujawa M., Kossecka E., *Kościelna Wieś*, w: *Polskie Zabytki – Katalog zamków, pałaców i dworów w Polsce*, https://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/1092/Koscielna_Wies/ [18.07.2022].
- Kujawski W., *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiaconaty kruszewicki i włocławski*, Włocławek 2014.
- Kujawski W., *Podziały administracyjno-kościelne Kujaw wschodnich (od początku do 1925 r.)*, „*Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*”, 29(2014), s. 9–25.
- Ladenberger T., *Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*, Lwów 1930.
- Ładogórski T., *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958.
- Librowski S., *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 2: *Wizytacje w latach 1123–1421*, ABMK, 10(1965).
- Lisowicz-Żurek D., *Trzech proboszczów w jednej parafii: studium o duchowieństwie w średniowiecznym Chrzanowie*, „*Średniowiecze Polskie i Powszechnie*”, 6(2014), nr 10, s. 19–40.

- Luciński J., *Lokacje wsi i miast monarszych w Małopolsce do roku 1385*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 17(1965), z. 2, s. 93–122.
- Maleczyński K., *E. Michael, Die schlesische Kirche und ihr Patronat im Mittelalter unter polonischem Recht, Görlitz 1926*, KH, 41(1927), s. 618–625 [recenzja].
- Masłowski J., *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim w województwach sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej*, RHist, 13(1937), nr 2, s. 197–303.
- Mitkowski J., *Uwagi o zaludnieniu Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 10(1948), s. 121–130 [mapa].
- Nowosad W., Grupa M., Bachorz K., *Historia kościoła w Płonkowie*, w: *Historia kościoła św. Oswalda w Płonkowie*, red. M. Grupa, K. Jarzęcki, W. Nowosad, Płonkowo 2018, s. 11–31.
- Oleksiak W., *Kościelec. Historia*, <http://www.koscielec.pl/Koscielec/historia-kosc.htm> [18.07.2022].
- Osmałek M., *Parafie z wieloplebańską obsadą diecezji krakowskiej w średniowieczu*, Lublin 1997, mps.
- Петрушевич А.С., *Краткое известие о Холмской епархии и святителях её со времени введения христианства до 1863 г.*, „Науковый сборник Галицко-Русской матицы за 1866 г.”, 2(1866), с. 159–298.
- „Rocznik Diecezji Włocławskiej” 1978.
- Rusiński W., *Osadnictwo niemieckie na ziemiach polskich w XVI–XIX w. (w związku z pracami W. Maasa i O. Kossmanna)*, „Przegląd Historyczny”, 70(1979), nr 4, 1979, s. 723–745.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, Walewski W., t. 1–15, Warszawa 1880–1914.
- Spis duchowieństwa i parafii archidiecezji gnieźnieńskiej*, Gniezno 1985.
- Spółczesność polskie od X do XX wieku*, red. I. Ichnatowicz [i in.], Warszawa 1996.
- Stanko P., *Materiały do dziejów Chrzanowa i regionu chrzanowskiego w Tajnym Archiwum Watykańskim*, w: *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze ziemi chrzanowskiej. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej z okazji pięćdziesięciolecia Muzeum w Chrzanowie*, Chrzanów 2011, s. 23–35.
- Sułowski Z., *Początki Kościoła polskiego*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, red. J. Kłoczowski, Kraków 1966, s. 17–123.
- Szymański J., *Granice diecezji kujawsko-kaliskiej*, ABMK, 104(2015), s. 311–321.
- Szymański J., *Kanonikat świecki w Małopolsce. Od końca XI do połowy XIII w.*, Lublin 1995.
- Szymański J., *Kapituła kolegiacka w Wojniczu (1466–1786)*, Lublin 1962.
- Szymański J., *Początki prepozytur w diecezji krakowskiej*, RTK, 9(1962), z. 1, s. 65–76.
- Tyc T., *Początki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce (1200–1300)*, Poznań 1924.
- Tymieniecki K., *Niemcy i Polska*, KH, 48(1934), s. 807–814.
- Widajewicz J., *Państwo Wiślan*, Kraków 1947.

- Wilk-Woś Z., *O plebanach miejskim i wiejskim w Uniejowie w XV wieku*, „Biuletyn Uniejowski”, 5(2016), s. 29–40.
- Wiśniewski J., *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Pińczowskiem, Skalbmierskiem i Wiślickiem*, Mariówka 1927.
- Wiśniewski E., *Kołąda – meszne – stołowe na ziemiach polskich: problem rejonizacji*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gięsztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 625–638.
- Wiśniewski E., *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
- Wiśniewski E., *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, red. J. Kłoczowski, Kraków 1966, s. 237–372.
- Wiśniewski E., *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu. Studium geograficzno-historyczne*, Warszawa 1965.
- Wojciechowski Z., *Państwo polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju*, Poznań 1948.
- Wójcik W., „*Prawa parafialne*” według polskiego ustawodawstwa partykularnego do 1564 roku, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*”, 3(1956), z. 2, s. 153–225.